

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCIV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1957

Aflevering 1-2

BRUGGE
"DE TEMPEL"

1957

Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Émulation"

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : St-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939,

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

A. DEWITTE, Erasmus en Brugge, 1515-1536	5-21
L. ELAUT, Dokter Willem Pantin uit Tielt, en de humanis- tenkring te Brugge in de zestiende eeuw	22-35
L. VAN ACKER, Export van schilderijen naar Engeland onder het Frans bewind	36-46

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

A. VIAENE, Malou-Riga in de politieke omkeer te Ieper, 1791	47-51
P. FAVOREL, Naam en wapenschild van de Guldenberg-abdij te Wevelgem	52-64
L. DEVLIEGHER, De Romaanse kerk van Westvleteren . . .	64-66
A. SCHOUTEET, Kroniekachtige aantekeningen uit het gilde- boek van de Brugge droogscheerders 1519-1598 . . .	66-73

BOEKBESPREKINGEN

J. PURAYE, Dominique Lampson, humaniste, 1532-1599 (<i>A. Dewitte</i>)	74
J. PURAYE, Les effigies des peintres célèbres des Pays-Bas par D. Lampson (<i>A. Dewitte</i>)	75
H. HOSTE, L. DE BAENE, ST. LEURS, J. VAN MIERLO, R. VANDENBERGHE, Damme (<i>A. Janssens de Bisthoven</i>)	76-78
A. VERBOUWE, Iconografie van het arrondissement Oostende (<i>D. Verstraete</i>)	78-80
J. GELDHOF, 50 Jaar Christelijke arbeidsbeweging, Izegem (<i>J. De Smet</i>)	80-81
KRONIEK.	82-88

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME XCIV DE LA COLLECTION

ANNÉE 1957

BRUGES
"DE TEMPEL"
1957

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCIV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1957

BRUGGE
“DE TEMPEL”
1957

Het Genootschap voor Geschiedenis
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
NORTHUMBERLAND
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUXELLES

Erasmus en Brugge

1515-1536

DE BEZOEKEN VAN ERASMUS AAN BRUGGE (1515-1521)

In het geheel zijn ons zeven bezoeken van Erasmus bekend over de jaren 1515-1521. De aanduidingen die we in Erasmus' correspondentie daaromtrent aantreffen, tonen ons Mark Laurin¹ als centrale figuur der Brugse humanisten. Doch Laurins kennismaking met Erasmus gaat deze bezoeken geruime tijd vooraf, terwijl Laurin zelf geen persoonlijke activiteit ten toon spreidde op het gebied der *bonae litterae*. Zo is de correspondentie van en met Erasmus na 1521 in zekere zin van groter belang, omdat het contact, b.v. met K. Sucquet², L. Casembroot³, P. De Smet⁴, e.m. in de verhouding van leraar tot discipelen geschiedde.

De inhoud van de briefwisseling 1515-1521 geeft veel-
eer de indruk dat Erasmus naar steun en begrip zocht

¹ M. Laurin (17 mei 1488-4 nov. 1540), tweede zoon van H. Laurin, kreeg zijn opleiding vanaf 1502 te Leuven, en verder o. m. te Bologna. In 1512 werd hij kanunnik van de twintigste prebende van St.-Donaas. In 1515 coadjutor benoemd van de deken J. Goetghebeur, volgde hij deze op de 24 sept. 1519 : H. DE VOCHT, *Litterae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium 1522-1528*, Leuven 1928, blz. 13.

² K. Sucquet († 3 nov. 1532) promoveerde te Leuven op 27 jan. 1519. Hij voltooide zijn studies te Dôle, Bourges en Turijn, waar hij vroegtijdig overleed.

³ L. Casembroot (Brugge 1495) gaf ca. 1520 lessen in de Griekse en Latijnse taal te Brugge. Vanaf 1524 studeerde hij in de Rechten te Padua, en was tussen 1535-39 stadspensionaris te Brugge : H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 134.

⁴ P. De Smet (Brugge ca. 1503-1574), oud-leerling van de Bogardenschool, werd in sept. 1531 *taelman en cleric van de vierschaere* benoemd te Brugge. Ca. 1548 werd hij stadspensionaris te Middelburg, een functie die hij in 1557 verliet toen hij patronus werd in de Grote Raad te Mechelen. Zie o.m. *Register P. Vulcanius 1531-1552* (Stadsarchief Brugge), A, fol. 1, B, fol. 649-650.

bij de invloedrijke families te Brugge, en dit op de eerste plaats in verband met zijn Bijbelstudies. Dit is geen argument om het belang van Erasmus' werk, betreffende het onderwijs, alleen een secundaire invloed te Brugge toe te kennen. Het biedt wel het inzicht dat Erasmus' kommer tot zelfrechtvaardiging ten opzichte van zijn Brugse vrienden primeerde, zolang hij zich in de Nederlanden bedreigd voelde.

ERASMUS' EERSTE CONTACTEN

Van en met Erasmus bezitten we pas vanaf 1517 een doorlopende correspondentie met Brugge. Toch mag zijn invloed beduidend vroeger worden aanvaard.

Zo was Willem Obrecht⁵, een vriend van Erasmus, sinds 1506 preceptor van de zonen van Hiëronymus Laurin⁶, en hield Erasmus op de hoogte van hun vorderingen. Dit legt tevens uit waarom Erasmus, bij zijn latere bezoeken aan Brugge, in Mark Laurin een gastheer en mecenas vond.

Verder zijn ons sporen bewaard van een bezoek aan Brugge in het jaar 1515. Waarschijnlijk moet dit bezoek in verband worden gebracht met de blijde intrede van Karel V, zodat we hieruit niet kunnen besluiten dat Erasmus naar Brugge werd uitgenodigd⁷.

Een zelfde moeilijkheid biedt een pleidooi dat Thomas More neerschreef ter verdediging van Erasmus' *Enco-*

⁵ P. S. ALLEN en H. M. ALLEN : *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami, demum recognitum et auctum*, 11 dln., Oxford 1906-1947, dl. 1, ep. 201. Misschien was Willem Obrecht verwant aan Erasmus' muziekleraar J. Obrecht.

⁶ H. Laurin van Watervliet was kamerheer en thesaurier van Filips de Schone. Hij woonde te Brugge, waar ook zijn zonen Mark, Mathias en Peter werden geboren : H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 13-14.

⁷ F. NÈVE : *La Renaissance des Lettres et l'Essor de l'Erudition Ancienne en Belgique*, Leuven 1890, blz. 132.

*mium Moriae*⁸. Dit stuk draagt als datum 1515, en plaats van opstel Brugge.

Misschien hebben beide aanwijzingen alleen een toevaligheidswaarde. Toch wijst het feit b.v. dat de pauselijke legaat J. Aleander reeds in 1521 de grote verering voor Erasmus in het Kartuizerklooster Dal van Gratiën te keer ging, erop dat de directe betrekkingen met Erasmus geen maatstaf zijn om zijn invloed te meten⁹.

Al bezitten we dus weinig gegevens over dit vroegste contact, toch moeten hierbij relaties zijn aangeknoopt of bevestigd, die in de volgende jaren hun invloed lieten gelden.

1517-1518. MARK LAURIN ALS TUSSENPERSOON

In 1517 kwam Erasmus als gastheer van M. Laurin naar Brugge, en klaarblijkelijk was deze laatste de mid-delaar tussen Erasmus en het Brugse milieu¹⁰. We kennen een paar namen van personen met wie Erasmus het noenmaal nutte, b.v. Peter Laurin¹¹, broer van Mark, en Jan Goetghebeur, Marks voorganger als deken¹². Ook een paar onderwerpen van gesprek bleven ons bewaard. Zo deed Erasmus, ook achteraf, meerdere malen navraag omtrent het wedervaren van Matthias Laurin,

⁸ H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 62.

⁹ N. HUYGHEBAERT: *De bibliotheek van de oude St.-Andriesabdij*. Hand. Emul., dl. XCII, 1955, blz. 152.

¹⁰ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. III, ep. 651, 7 sept. 1517.

¹¹ Peter Laurin († 27 febr. 1521-22) was gehuwd met Isabelle d'Onche (1498-1548). Na zijn vroegtijdige dood trad zijn weduwe in het huwelijk met C. de Sceppere (1529). Voorheen had ze haar intrek genomen bij de deken M. Laurin zelf; zie o.m. P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. VIII, ep. 2278.

¹² J. Goetghebeur († 1519) wordt reeds in 1485 kanunnik genoemd. Op 18 maart 1495 kreeg hij de benoeming van scholaster aan St.-Donnaas. Zie: A. C. DE SCHREVEL, *Histoire du Seminaire de Bruges*, dl. 1. Brugge, 1895, blz. 160, 243.

broer van Mark¹³, op zijn reis naar Spanje. Deze was in 1517, ondermeer samen met H. Busleyden en A. Sucquet¹⁴, in het koninklijk gevolg afgereisd naar Spanje, en tijdens die reis was Busleyden, de befaamde financier van het geplande *Collegium Trilingue*, te Bordeaux overleden.

Deze belangstelling van Erasmus laat vermoeden dat dit plan ook te Brugge werd besproken, en tevens met enthousiasme gevolgd. Want in 1520 bood het stadsbestuur aan, het college te Brugge in stadslokalen onder te brengen, gezien de moeilijkheden te Leuven zelf¹⁵.

Ook over Erasmus' twistgeschrift met Jacques Lefèvre d'Étaples werd nagepraat¹⁶. Het betrof hier een onenigheid in verband met de verhouding van Christus tot God en de engelen. Doch reeds in 1518 betrok Erasmus Laurin in de moeilijkheden die hij ondervond bij zijn uitgave van het Nieuw Testament¹⁷. — Dit deed hij in nog veel duidelijker mate in 1522¹⁸.

Ondertussen deed Erasmus reeds in 1518 beroep op Laurin om C. Batt een plaats als *hypodidasculus* te be-

¹³ Matthias Laurin van Watervliet was gehuwd met Françoise Ruffault, zuster van H. Ruffault, die als raadsheer en thesaurier-generaal aan het Keizerlijk hof was verbonden. De twee zonen van Mt. Laurin, Guido en Mark, werden befaamde humanisten. Zie o.m. P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. III, epp. 651, 717.

¹⁴ A. Sucquet († 1524) was in 1488 als rechtskundige te Brugge in functie. Achteraf werd hij lid van de Privé-raad. Hij was gehuwd met Is. de Waele d'Axpoele, bij wie hij, naast de hogervernoemde zoon Karel, ook nog een zoon Antoon had, die advocaat werd aan de Grote Raad te Mechelen. Een bastaardzoon Frans, promoveerde in 1521 te Leuven, en huwde Johanna Despars. Zie: H. DE VOCHT, *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, 4 dln., Leuven, 1951-1955, dl. I, blz. 55 e.v.

¹⁵ A. C. DE SCHREVEL, *op. cit.*, blz. 259-260.

¹⁶ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. III, epp. 651, 717, 740.

¹⁷ *Id.*, dl. III, epp. 763, 809.

¹⁸ *Id.*, dl. V, ep. 1342.

zorgen¹⁹, en om twee zijner *famuli* de hand boven het hoofd te houden²⁰.

1519-1520. HET VERDERE CONTACT

Bij het bezoek dat Erasmus Brugge bracht tussen 15 augustus en 9 september 1519, zien we een duidelijke uitbreiding gebeuren van zijn vriendenkring²¹.

Het doel van dit bezoek omschrijft Erasmus als een kleine escapade, om los van zijn boeken, zijn geest te ontspannen door het contact met personen die op een spirituele manier met hem konden discussiëren²². Een dergelijk contact blijkt Erasmus te hebben opgenomen op het oude Prinsenhof te Brugge, waar naast de schoolmaster Jan Fevyn²³, diens oom Karel Hedenbault²⁴ ten zeerste in Erasmus' smaak viel. Na afloop van dit bezoek was Erasmus zo begerig naar de kalmte en zorgenvrije atmosfeer die in dit huis heersten, dat hij in een dankbrief aan J. Fevyn sterk aandrong hem onderdak te willen verlenen in het ruime Prinsenhof, waar hij de ware atmosfeer wist om zijn werk voort te zetten²⁵.

¹⁹ *Id.*, dl. III, ep. 839. Een J. Batt was tutor van Adolf van Bourgondië op het kasteel van Antoon van Bourgondië te Tournehem. Zie : H. DE VOCHT, *op. cit.*, dl. II, blz. 379.

²⁰ Bedoeld zijn de famulus Ludovicus, die zich te Brugge kwam vestigen, en een tweede famulus, die in de dienst van Erasmus naar Engeland was afgereisd. Zie : P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. III, ep. 789, 790.

²¹ Tussen 7 en 15 aug. was Erasmus te Antwerpen; op 9 sept. was hij te Leuven terug. Zie : P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, ep. 1010, en blz. 66.

²² *Id.*, dl. IV, ep. 1013.

²³ Jan Fevyn (Veurne, 1490-Brugge, 1555) kreeg in 1510 de 25^e prebende aan St.-Donaas. In 1523 werd hij er rector scholarum. Zie : A. C. DE SCHREVEL, *op. cit.*, blz. 248.

²⁴ K. Hedenbault (ca. 1444-Brugge 1527) kwam op jeugdige leeftijd in de dienst der Bourgondiërs aan het Brugse Prinsenhof. Zie : H. DE VOCHT, *Litterae ad Cranev.*, blz. 57.

²⁵ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, ep. 1012.

Tijdens dit bezoek aan het Prinsenhof ontmoette Erasmus verder de stadspensionaris O. Hellin²⁶, de *cantor* Gisbert van Scoonhove²⁷, Nikolaas Fistula²⁸ e.m.

Het jaar 1520, jaar waarin Erasmus tot driemaal toe naar Brugge kwam, leek een even gunstige inzet te kennen²⁹. Te Brugge ontmoette Erasmus Th. More, C. Peutinger³⁰, G. Geldenhouwer³¹, en stelde hij de stadspensionaris Fr. Craneveld³², evenals J. L. Vives, aan More voor.

Toch was het niet zozeer om More, die hij begin juli reeds te Kales had ontmoet, noch om het Brugge milieu, dat Erasmus in augustus naar Brugge kwam, doch veeleer met betrekking tot zijn Bijbeluitleg.

Dit is duidelijk af te leiden uit een later schrijven van J. Vergara aan J. Stuñiga³³. Daarin deelt Vergara mee

²⁶ O. Hellin († jan. 1527), was gehuwd met de zuster van J. Fevyn. Zijn broer Jac. Hellin († 1523) was kanunnik aan de St.-Donaaskerk. Zie: H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 124.

²⁷ G. van Scoonhove († 1524) bezat sinds 1490 een prebende aan het St.-Donaaskapittel. In 1497 werd hij ontvanger en procurator, in 1514 *cantor*. Zie: H. DE VOCHT, *History of the Coll. Tril.*, dl. II, blz. 179.

²⁸ Over de identiteit van Fistula (Pipe?) bestaat geen zekerheid.

²⁹ Erasmus' bezoeken in 1520 grepen plaats: begin juli, toen Erasmus op doorreis was naar Kales; daarna 25-28 juli, op de terugreis; en een derde maal 13-31 aug. Zie: P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, epp. 1087, 1101; blz. 269, 296.

³⁰ C. Peutinger (Augsburg 1465-1547) is o.m. tot op heden bekend gebleven om de *Tabula Peutingeriana*, een wereldkaart uit de XIIIe eeuw, die bij testament in zijn bezit was gekomen.

³¹ G. Geldenhouwer, zoon van Gerard, kamerheer van de hertog van Gelderland, werd tot in 1501 samen met Fr. Craneveld opgevoed. Hij trad toen in de orde der Kruisheren, en voltooide zijn studies te Leuven. Zie: H. DE VOCHT, *Literae ad Cranev.*, blz. 609 e.v.

³² Fr. Craneveld (Nijmegen 1485-Mechelen 1564) was tussen 1515-1522 stadspensionaris te Brugge (*Id.*, *passim*).

³³ J. Vergara werd in 1524 secretaris van Alonso de Fonseca, bisschop van Toledo. Samen met o.m. Juan de Valdes stond hij van dan af in de bres om een Collegium Trilingue op te richten te Alcalá, naar het model van Leuven. J. Stuñiga, hoogleraar in de godgeleerdheid te Alcalá, was een der medewerkers van Ximenes bij de Spaanse

hoe hij, pas uit Spanje te Brugge toegekomen, Erasmus reeds de eerste dag op zijn weg vond om bericht te krijgen over de agitatie van Stuñiga tegen zijn Bijbel-uitgaven³⁴.

J. Vergara was zich blijkbaar niet bewust van de ernst waarmee Erasmus de zaak aanpakte, ernst hem opgedrongen o.m. door de aanvallen tijdens zijn afwezigheid te Leuven tegen hem gericht³⁵.

J. Vergara poogde Erasmus te overtuigen van Stuñiga's eerlijke bedoelingen, doch kon de onrust van Erasmus niet verminderen, gezien Stuñiga's werk opgesteld was na lezing van de eerste uitgave van Erasmus' Nieuw Testament; terwijl de tweede verbeterde druk nog niet eens in Spanje was toegekomen³⁶.

Dit schetst op een duidelijke manier de moeilijke situatie van Erasmus én te Leuven, én in het Spaanse land. Te Brugge zelf was ook Nikolaas de Bureau, als spreekbuis der Tradionalisten opgetreden, om in een sermoen, in St.-Donaas gehouden, Erasmus' œuvre aan te vallen. Tevens horen we in dit sermoen voor het eerst de naam van Erasmus aan die van Luther gekoppeld³⁷. Dat dit te Brugge in zekere zin werd bewaarheid, blijkt uit het feit dat één der monniken uit het hogervernoemde klooster Dal van Gratiën, in 1524 zijn kloostergeloften ongedaan maakte, en zich een vrouw nam, waarmee hij

uitgave van de polyglotte Bijbel. In 1516 stelde hij *Annotationes* op — tegen Erasmus' uitgave van het Nieuw Testament — die ca. 1520 in druk verschenen. Zie: H. DE VOCHT, *History of the Coll. Tril.*, dl. III, blz. 78-80.

³⁴ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, blz. 622-624.

³⁵ *Id.*, dl. IV, ep. 1173. Het betrof hier de aanvallen o.m. van Laurentius en Nik. van Egmond tegen de *Laus Stultitiae*.

³⁶ *Id.*, dl. IV, blz. 622.

³⁷ *Id.*, dl. IV, epp. 1144, 1192, 1183, 1212, 1231; dl. V, ep. 1471; dl. VI, ep. 1581; dl. VII, epp. 1967, 2045. — Nik. de Bureau († Brugge, 1551) was sinds 1519 suffragaan van Doornik, met de titel van Bisschop van Sarepta.

openlijk door de straten wandelde³⁸. De Erasmus-gezinde faam van dit klooster kwam dit zeker niet ten goede.

1521. LAATSTE BEZOEK VAN ERASMUS AAN BRUGGE

Zoals reeds in 1520, zo was ook Erasmus' bezoek in augustus 1521³⁹ eerder een middel om buitenlandse vrienden te ontmoeten, dan wel het Brugse milieu; hoewel hij dit laatste niet veronachtzaamde.

Erasmus zelf was meegekomen in het gevolg van de Keizer, dat tussen 7 en 29 augustus te Brugge verbleef. Daarheen kwam ook een Engelse delegatie, onder leiding van Wolsey. Th. More bevond zich in deze groep⁴⁰. Ten slotte richtte ook de Deense koning Kristiaan II zich naar Brugge om Keizer Karels hulp in te roepen voor binnenlandse onlusten. Kristiaan II, die later tot het Lutheranisme overging, ontmoette Erasmus in die maand herhaaldelijk, terwijl hun gesprek vooral over Luther liep⁴¹.

Van leden uit het gevolg van Wolsey vernam Erasmus verder dat Hendrik VIII een werkje had uitgegeven, ter weerlegging van de stellingen van Luther⁴². Dit toont ons aan waarheen de interesse ging, ook bij Erasmus. De omgang met het Brugse milieu lijkt zeer ongedwongen en hartelijk te zijn geweest. Als gast van M. Laurin⁴³, kreeg Erasmus toegang tot de kapittelbibliotheek, o.m.

³⁸ H. DE VOCHT, *Litterae ad Fr. Cranev.*, blz. 230.

³⁹ *Id.*, blz. 25-26.

⁴⁰ Wolsey kwam op 14 aug. te Brugge aan. Erasmus schreef over het doel der bijeenkomst: „sperabam fore ut tumultus huius, qui inter summatus orbis principis magno generis humani periculo vertuntur, huius (Wolsey) prudentia atque auctoritate componentur”. Zie: P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, ep. 1233.

⁴¹ *Id.*, dl. IV, epp., 1225, 1228; dl. V, ep. 1342.

⁴² *Id.*, dl. IV, ep. 1227; dl. V, ep. 1342.

⁴³ *Id.*, dl. IV, ep. 1227.

in verband met hs. van de Bijbel⁴⁴. Hij gebruikte er minstens vier hs., waarvan hij de waarde zeer hoog stelde.

Ook voer hij met zijn gebruikelijke vrijmoedigheid, hevig uit tegen de verantwoordelijken voor de wanorde in de bibliotheek, waar hij verschillende, in catalogus opgesomde werken, niet kon vinden⁴⁵.

Toch is dit ene voorbeeld niet typerend voor de atmosfeer waarin Erasmus zich bewoog.

Dat Luther het onderwerp van gesprek was, toonden we reeds hoger aan. Op aanraden van zijn entourage, begon hij Luthers werken ter hand te nemen, om daaropens zijn houding te bepalen. De reserve, die hij voor een eigen stellingname ook hier aannam, is deze welke hij zijn ganse leven trachtte vol te houden⁴⁶.

Erasmus liet ons verder nog een anecdote na over dit bezoek aan Brugge, en wel de inhoud van een sermoen dat hij op 28 augustus te Brugge bijwoonde ter gelegenheid van het feest van St. Augustinus⁴⁷. Het was tevens Erasmus' laatste kans om in de Nederlanden zelf, de monniken over de hekel te halen.

„De redenaar-monnik dacht het opportuun”, schrijft Erasmus, „de waardigheid der bedelorden, en tevens het belang van Augustinus' *Confessiones* naar voor te brengen. Hij vergeleek Augustinus aan de bron in het paradijs, waaruit vier stromen vloeien, de vier bedelorden, die door hun leer en heilige zeden het aardoppervlak besproeiden”. Vervolgens Augustinus' werk behandelend, poogde de redenaar aan te wijzen dat dit werk allerm minst een biecht bevat, gezien de erin opgesomde zon-

⁴⁴ *Id.*, dl. IV, ep. 1214.

⁴⁵ Over de verantwoordelijken schrijft Erasmus dat ze meer begaan zijn „patinis quam paginis, et potiozem habere curam nummorum quam voluminorum”. Zie: P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, ep. 1214.

⁴⁶ *Id.*, dl. IV, ep. 1228.

⁴⁷ *Id.*, dl. IV, ep. 1231.

den, overigens de moeite niet waard te vernoemen, slechts uit nieuwsgierigheid werden bedreven. Daarna volgde een opsomming van de diverse manieren van biechten, en een pedante ontleding ervan, doch zo verward, dat het auditorium op het laatst God en bedelmonnik niet meer kon uit mekaar houden⁴⁸.

Een dergelijke behandeling, die Erasmus onterend noemde voor het verstand der toehoorders, moet natuurlijk met de nodige kritiek ten overstaan van Erasmus' interpretatie worden aanvaard. Dan nog leert het ons iets van de vreselijke oppervlakkigheid, waarvan een groot exponent der bedelmonniken toen blijkt gaf.

*
* *

Wanneer we het bestek opmaken van het rechtstreeks contact met Erasmus, dan blijkt duidelijk dat Brugges ligging, eerder dan wat het zelf te bieden had, Erasmus lokten. Doch omgekeerd, raakte het Brugse milieu zó ingewerkt in de eigenlijke rol, die Erasmus zich toebedacht. De vele gesprekken over de Bijbel, kunnen niet onopgemerkt zijn voorbijgegaan, ten bewijze de sympathie van M. Laurin, terwijl het onderwijs aan de St.-Donaasschool b.v. bij zijn richtlijnen aansloot. Dit laatste kunnen we uit de latere correspondentie uitmaken⁴⁹.

DE CORRESPONDENTIE MET ERASMUS 1522-1536

De betrekkingen met Erasmus als van vriend tot vriend, waren, na zijn vertrek, niet meer zo talrijk als

⁴⁸ Erasmus besluit de brief als volgt : zoiets durfde de monnik verkondigen „in celeberrima civitate Brugensi, quae tot habet eruditos, tot et sine literis felicia sanique iudicii ingenia; quid censes dicere in pagis, quid in conviviiis? O calumnas orthodoxae fidei”.

⁴⁹ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. V, ep. 1286; zie verder H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 188, 99-100, e.a.

voorheen, en M. Laurin was er duidelijk de mindere van J. L. Vives, die sinds 1528 bestendig te Brugge woonde^{49b}. Buiten het contact met P. De Smet, L. Casembroot en K. Sucquet, voor wie hij als raadgever op studiegebied optrad, maakte hij de overige vrienden uit het Brugse milieu alleen beleefde groeten over, met telkens de hoopgevende nota, dat hij dra naar de Nederlanden zou terugkeren⁵⁰. De enige sensatie die reeds vanaf 1522-23 herhaaldelijk voorviel, was het voortdurend voorbarig aankondigen van Erasmus' dood⁵¹.

HET EERSTE JAAR NA ERASMUS' AFREIS

Het belangrijkste feit voor de Brugse middens in 1522, was het pleidooi, door Erasmus aan M. Laurin opgedragen, om zijn verrassend heengaan te verklaren. Deze zelfde tekst bevat ondermeer de befaamde uitspraak : „*Si quis Erasmus non potest amare ut Christianum infirmum, sumat in eum quem volet affectum : ego alius quam sum esse non possum*”⁵².

Met deze brief wilde Erasmus zijn tegenstanders overtuigen, dat hij voor hen helemaal niet op de vlucht was geslagen, dat zijn faam in het Rijnland steeds stijgend was, en tenslotte dat de hoogste personaliteiten voor zijn orthodoxie borg stonden.

Het feit dat deze apologie aan M. Laurin was gericht, getuigt van zijn invloed op een breder vlak, dan de Brugse milieus alleen.

In de latere tijd zien we M. Laurin nog een paar keer

^{49b} Zie hierover : H. DE VOCHT : *Monumenta Humanistica Lovaniensia*, dl. IV, Leuven 1934, blz. 3-59.

⁵⁰ Zo in 1524 (*H. De Vocht, op. cit.*, blz. 343), in 1527 (*P. S. Allen, op. cit.*, dl. VII, ep. 1848), in 1530 (id., dl. VIII, ep. 2278) e.d.m.

⁵¹ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. V, 1342, dl. IX, ep. 2373; H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 363.

⁵² P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. V, ep. 1342.

in de rol van mecenas voor Erasmus optreden, doch de brief en de overtuiging van 1522 keren niet meer terug. Dit ligt eerder aan Erasmus' nieuwe toestand, dan aan een wijziging in Laurins houding. Verder werd Erasmus door Vives voldoende op de hoogte gebracht van wat in de Nederlanden, voornamelijk op literair gebied, voorviel, zodat hij hiertoe Laurins hulp niet meer behoefde⁵³.

Uit het jaar 1522 nog, is ons een brief bewaard gebleven van G. Bachusius, die zijn oud-leerling Lodewijk van Praet, in contact kon brengen met Erasmus⁵⁴. Het enthousiasme van Van Praet bij de ontvangst van Erasmus' antwoord⁵⁵, getuigt hoe het Brugse milieu onwrikbaar in Erasmus' goede trouw bleef geloven, de aanvallen van velen in de Nederlanden ten spijt.

ERASMUS' BETREKKINGEN MET L. CASEMBROOT EN K. SUCQUET⁵⁶

L. Casembroot bevond zich, eind 1524, te Venetië als preceptor van drie zonen van de Brugse handelaar W. Moscheron⁵⁷. Op zijn heenreis was hij Erasmus gaan opzoeken⁵⁸, en zowel te Venetië, als later te Padua, waar

⁵³ B. v. P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IV, epp. 1222; dl. V, epp. 1271, 1281, 1303, 1306.

⁵⁴ *Id.*, dl. V, ep. 1286.

⁵⁵ Bachusius beschrijft dit als volgt: „Est studiosissimus, te (Erasmus) prae ceteris amat unice, te orbis lucem praedicans, oculum Germaniae, Italarum principem, Hollandorum Flandrorum ac quicquid est maritimorum hominum decus, theologorum doctissimum, oratorum facundissimum... (*id.*)”

⁵⁶ Over de verhouding van P. De Smet met Erasmus is ons, buiten de hypothese dat hij discipulus — in welke zin weten we niet — van Erasmus was, weinig meer bekend, dan dat Erasmus zijn talent en zijn persoonlijkheid prees. Zie: P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. IX, ep. 2460, dl. X, ep. 2794.

⁵⁷ W. Moscheron († Rome 1527) was de zoon van Jan († 1498), bekend mecenas voor de L. Vr. kerk te Brugge. Hij was in 1525 thesaurier van de stad; zie: H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 620.

⁵⁸ P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. VI, epp. 1592, 1594, 1650.

Casembroot de Rechten ging studeren, bleef hij met Erasmus in contact langs diens famulus, C. Harst, om⁵⁹.

Zo verzocht Erasmus hem de werkzaamheden bij zijn nieuwe *Adagia*-uitgave bij de drukker F. Torresanus, te gaan controleren⁶⁰, en in 1526 zond hij hem de zoon van de Bazelse drukker Froben, om samen met deze, hs. op te zoeken in de oude kloosterbibliotheken⁶¹.

Tevens drong hij er bij Casembroot op aan „*opibus litterarum spoliare*” om zo de hoge verwachtingen, die het Brugse milieu op hem stelde, te beantwoorden⁶².

Erasmus' contact met K. Sucquet was enigzins anders. Hier bevond Erasmus zich tegenover de zoon van zijn intussen overleden mecenas, en nam het op zich als een plicht, die werkelijk begaafde jonge man in het spoor van zijn vader te brengen⁶³. Zo dacht hij het eerst best, hem bij zich te nemen te Freiburg, doch daar de faculteit der Rechtsgeleerdheid er weinig briljant was⁶⁴, liet hij Sucquet vertrekken naar zijn vriend en bewonderaar te Bourges, A. Alciati, waar hij dadelijk onder de docenten werd opgenomen⁶⁵.

Steeds bleef Erasmus Alciati vermanen Sucquet tot steun te zijn bij zijn verdere wetenschappelijke opleiding,

⁵⁹ *Id.*, dl. VIII, ep. 2209.

⁶⁰ *Id.*, dl. VI, ep. 1592. Gezien Tonesanus toen de editio princeps van Galenus, in bewerking van G. Agricola bezorgde, moesten Erasmus' *Adagia* tenslotte door Froben te Bazel worden gedrukt (febr. 1526).

⁶¹ *Id.*, dl. VI, ep. 1705.

⁶² *Id.*, dl. VI, ep. 1626. Erasmus noemde Casembroot: „homo moribus plane niveis, doctus, et olim inter claros futurus (*id.*, dl. VI, ep. 1627)”, en „homo Grece et Latine doctus (*id.*, dl. VI, blz. 139)”.

⁶³ *Id.*, dl. VIII, ep. 2191.

⁶⁴ *Id.*, dl. VIII, ep. 2329; dl. IX, ep. 2394.

⁶⁵ *Id.*, dl. VIII, ep. 2329. Alciati, een befaamd rechtskundige, was een leerling van Carlo Ruine van Reggio, die achteréenvolgens in Ferrara, Pavia, Padua en Bologna doceerde. Op raad van Erasmus had Alciati een Instituut voor Rechtsstudies te Bourges geopend.

en toen hij in 1530 promoveerde tot doctor, verklaarde Erasmus zich ten zeerste aan Alciati verplicht⁶⁶.

Twee jaar later echter had Erasmus reeds K. Sucquets dood te betreuren. Hij overleed te Turijn op 3 november 1534; daar ook werd het enige werk, dat we van Sucquet bezitten : *De Interdictis* (1535) posthuum uitgegeven⁶⁷.

DE BETREKKINGEN 1523-1535

Onder de Brugse vrienden bleef Erasmus het voorwerp van belangstelling en oprechte genegenheid.

Zo raadde Jan Fevyn Erasmus aan geen antwoord te geven op een pamflet, door Otto Brausfels tegen hem gericht⁶⁸. Het Brugse milieu nam ook Erasmus' laster in verband met Luthers huwelijk — *nam XIJ.^o die ex quo contraxerant, peperit prolem bona muliercula* — als waarheid aan⁶⁹. Verder vernemen we de blijdschap over de verzoening van Maarten van Dorp met Erasmus⁷⁰, en verschillende keren zien we de Brugse humanisten bezorgd over de nieuwe schotschriften tegen Erasmus⁷¹.

Onder de rechtstreekse correspondenten van Erasmus dient M. Laurin aangewezen, en weer in de rol van mecenas. In 1524 poogde hij Erasmus' Keizerlijk pensioen te laten verhogen⁷², in 1527 opnieuw⁷³. Erasmus

⁶⁶ *Id.*, dl. IX, ep. 2468.

⁶⁷ H. DE VOCHT, *History of the Coll. Tril.*, dl. II, blz. 153.

⁶⁸ H. DE VOCHT, *Literae ad Fr. Cranev.*, blz. 287. Otto Brausfels (ca. 1488-1534) nam het, na de dood van U. Hutten (1523), voor deze laatste op, in zijn strijd tegen Erasmus. In 1525 verzoende hij zich echter met hem.

⁶⁹ H. DE VOCHT, *op. cit.*, blz. 462.

⁷⁰ *Id.*, blz. 237. Maarten van Dorp († 1525), sinds 1510 hoogleraar te Leuven, poogde zowel met de traditionalisten als met Erasmus op goede voet te staan.

⁷¹ *Id.*, blz. 280, 462.

⁷² P. S. ALLEN, *op. cit.*, dl. V, ep. 1458.

⁷³ *Id.*, dl. VII, ep. 1848.

ging blijkbaar op de voorstellen niet in, daar hij financieel zichzelf wel redden kon. Toch toonde hij zich dankbaar om de goede bedoelingen die Mark Laurin, samen met zijn broer Matthias, er mee hadden⁷⁴. Ook Peter de Corte liet Erasmus zijn gehechtheid aanvoelen en schreef hem hoe te Leuven de ganse Lelie-pedagogie naar hem opzag, als naar de *doctus vir* bij uitstek⁷⁵.

Doch de correspondentie van en met Vives zal voor Erasmus wel het meest belang hebben gehad. Vooreerst corrigeerde Erasmus reeds vanaf 1521 Vives' studie op Augustinus' *De Civitate Dei*⁷⁶, terwijl Vives hem verder regelmatig op de hoogte hield én van de reactie o.m. tegen Luther aan het Engelse hof⁷⁷, van de twisten te Parijs⁷⁸, en van de vooruitgang van het humanisme in Spanje⁷⁹.

ERASMUS' DOOD 1536

Dat Erasmus ondertussen oud was geworden, blijkt duidelijk uit een brief van Vives uit 1526, waarin deze Erasmus vroeg een definitieve catalogus op te stellen van zijn oeuvre, ten einde veel wanorde na zijn dood te voorkomen⁸⁰.

Van alle Brugse correspondenten, hebben we alleen van Vives nota's bewaard tot het einde toe.

Waar Vives hem in 1527 nog hoopvol schreef over de gunstige evolutie in de waardering voor Erasmus' werk

⁷⁴ *Id.*, dl. VII, ep. 1870.

⁷⁵ *Id.*, dl. VI, ep. 1537. P. De Corte (Brugge 1491-1567), die de eerste bisschop van Brugge werd, was sinds 1522 regent van de Lelie-pedagogie te Leuven.

⁷⁶ *Id.*, dl. IV, ep. 1222, dl. VII, epp. 2040, 2061, e.d.m.

⁷⁷ *Id.*, dl. VI, ep. 1732.

⁷⁸ *Id.*, dl. IV, ep. 1108; dl. VI, ep. 1792 e.d.m.

⁷⁹ *Id.*, dl. VII, epp. 1836, 1847.

⁸⁰ *Id.*, dl. VI, ep. 1732.

in Spanje⁸¹, moest hij hem in 1534 laten weten dat de monniken niet alleen zijn oeuvre op de index wilden plaatsen, doch tevens dat zijn oud-leerling J. Vergara en diens broer om hun humanistische gezindheid werden gevangen gezet⁸². Het jaar erop greep de terechtstelling plaats van Th. More en Fischer. Erasmus jammerde om hun onvoorzichtigheid, en zocht zijn heil bij de oude Bourgognewijn, daar hij zich door alle vrienden verlaten voelde, en ver af van Brabant, waar hij, naar hij althans schreef, naar toe wilde. Hij stierf op 12 juli 1536⁸³.

Het zelfde jaar nog liet Jacob de Meyere te Gent een *Monodia de Obitu Erasmi* verschijnen, waarin hij o.m. alle vrienden aanzette Erasmus' aandenken in een epitaphium te willen vereeuwigen⁸⁴. In een tweede werkje *De Obitu Erasmi Epochenos*, gaf hij een overzicht van Erasmus' baanbrekend werk. Hieraan voegde de drukker E. Hoeckaert een autobiographische brief toe, die Erasmus op datum 8 juli 1514 aan S. Rogerus had verzonden. De heruitgave van beide teksten van De Meyere in januari 1537, waaraan reeds de ondertussen ontvangen epitaphia der vrienden waren toegevoegd, kende een zo groot succes, dat het de Antwerpse drukker J. Coccius aanzette een dergelijk werk, doch grootser opgevat, ter nagedachtenis van Erasmus uit te geven⁸⁵.

*
* *

Heeft Brugge niet een eersterangsrol vervuld in de strijd voor het humanisme rond de figuur van Erasmus, dan heeft het toch sinds 1517 geestverwanten en navolgers voortgebracht, waar Erasmus op steunen kon.

⁸¹ *Id.*, dl. VII, ep. 1836.

⁸² *Id.*, dl. VII, ep. 1874, dl. X, ep. 2932, dl. XI, ep. 2965.

⁸³ J. HUIZINGA, *Erasmus, Verzamelde Werken*, dl. VI, Haarlem, 1950, blz. 174-178.

⁸⁴ H. DE VOCHT, *History of the Coll. Tril.*, dl. III, blz. 435-437.

⁸⁵ *Id.*, dl. III, blz. 448.

Was op de uitnodiging van 1520 ingegaan, om Busleydens *Collegium Trilingue* te Brugge te vestigen, dan had geheel deze periode een ander perspectief gekregen. In ieder geval telde Brugge Vives onder haar stadsgenoten; en al bracht deze hier geen parallele type van school tot stand toch waren zijn relaties en zijn werk over de armenzorg, sterk genoeg van humanisme doordrongen, om, op een breder terrein, een blijvende geestesrichting tot stand te brengen.

A. DEWITTE

Dokter Willem Pantin uit Tielt, en de humanistenkring te Brugge in de zestiende eeuw

In de geweldige geestelijke stroming die het humanisme tijdens de zestiende eeuw is geweest, hebben de geneeskundigen een belangrijk aandeel gehad. Zij ontbreken nooit waar een intens en vernieuwd intellectueel leven doorbreekt of armslag krijgt. Dit is meer dan waar ook in Europa, in de Nederlanden het geval geweest. De impuls ging hoofdzakelijk uit van Leuven waar eender gestemde mannen elkander troffen om en in de universiteit. Ook Brugge was een verzamelpunt van schrandere geesten en in de laatste helft van de jaren 1500 was heel West-Vlaanderen een broedplaats van vernuft dat zich in de motieven, door de renaissance aktueel gemaakt, uitvierde. Wijsgeren, taalkundigen van allerlei pluimage, hoogleraren in de medicijnen en in de rechten, diplomaten, dichters, schilders, artsen, wiskundigen werden er geboren, kwamen er op geestelijke speurtocht, gingen er zich vestigen of moesten van daar uitwijken. De be-roering op het religieuze, het politieke en het wetenschappelijke terrein riep, als nooit te voren, sluimerende energieën wakker en bracht mannen bijeen die door een gemeenschappelijk ideaal bezielde en met een zelfde intellectuele kracht toegerust waren.

We willen thans de aandacht vestigen op een kring van geleerden die omstreeks het jaar 1575 te Brugge een haard van humanistische bedrijvigheid vestigden en in druk geestelijk verkeer leefden. Zij hemelden weliswaar elkander op en schreven verzen in het latijn of in het grieks op elkanders boeken, maar zij publiceerden ook geschriften waarvan de betekenis ver boven het

banale uit reikte. Er waren onder hen een tweetal geneesheren die op hun eigen werkterrein sporen hebben verdiend die het memoreren waard blijven. Achteraf gezien, verwondert het allerminst dat deze mannen elkander zochten en vonden, want hun aktieveld was door dezelfde motieven geïnspireerd : hun belangstelling lag bij de prestaties van de oudheid, het leidmotief van de hele renaissance. De meeste artsen van toen hadden een literaire en filosofische vorming gekregen en waren pas daarna in de geneeskunde gaan studeren. Niet zelden ging het andersom. De afstand tussen het literair-filosofische en het medische was toen niet zo groot als thans, dat lag in de aard der dingen : de renaissancegeneeskunde voedde zich uitsluitend met de medische kennis van de oudheid. De aantrekkings- en wervingskracht van deze laatste was zo sterk dat slechts weinig geneeskundigen tegen de stroom op roeiden en aan andere inspiratiebronnen gehoor verleenden.

* * *

Het bedoelde humanistische „cenakel” van Brugge bestond uit :

1. Jan Leernout (Janus Lernutius), in 1541 te Brugge geboren en er overleden in 1619. Hij was een voornaam latijns dichter, vriend van Justus Lipsius die bij hem inwoonde vooraleer naar Leiden te vertrekken en dien hij daar bezocht in 1578, in gezelschap van Victor Ghyselincx; meermalen was Lernutius schepen van Brugge, hij werd door Alva als zeer verdacht aangezien en had een tamelijk bewogen leven, inkluis gevangenschap¹.

2. Adolf Meetkerke, te Brugge in 1528 geboren en te Londen in 1591 overleden; hij was een hellenist die Theokritos in latijnse verzen vertaalde. Na eerst schepen te Brugge te zijn geweest, kreeg hij diplomatieke zendingen

¹ *Biogr. Nationale*, XI, 631.

gen te vervullen; verdacht de ideeën van de nieuwe orde te zijn toegedaan, moest hij uit het zuiden de wijk nemen en in het noorden om asiel verzoeken bij Willem de Zwijger².

3. Franciscus Nans(ius), te Izenberge in 1525 geboren en te Dordrecht in 1595 overleden. Hij bezorgde te Parijs een uitgave van Plato; hij was schepen van het Brugse Vrije, week uit naar Leiden en werd daarna leeraar aan de latijnse school te Dordrecht³.

4. Frans de Maulde (Franciscus Modius) in 1556 te Oudenburg geboren, in 1597 te Aire in Frankrijk overleden. Ook hij had een zeer bewogen leven; hij gaf onderwijs te Luik, Antwerpen en Keulen, was dichter en jurist, publiceerde tal van latijnse manuskripten uit nederlandse, franse en duitse bibliotheken; was zeer bevriend met Justus Lipsius⁴.

5. Hubert Goltz(ius), te Venlo in 1526 geboren, te Brugge in 1583 overleden. Had een grote faam als etser en muntkundige; hij publiceerde een atlas van Julius Caesar's munten die hij over heel Europa verzameld had⁵.

6. Victor Ghyselinck (Giselinus), te Zandvoorde in 1543 geboren, in 1591 als stadsarts te St.-Winoksbergen overleden. Hij promoveerde te Dôle tot doctor in de medicijnen; gaf o.m. te Antwerpen Sulpicius Severus uit; reisde veel, verbleef enige tijd te Leiden bij Lipsius en voerde met alle europese humanisten een drukke briefwisseling⁶.

7. Willem Pantin(us), omstreeks 1500 te Tielt geboren, in 1581 te Brugge overleden. Hij was zeer bevriend met Vesalius; meer geneesheer dan dichter, liet hij te

² *ibid.*, XIV, 277.

³ *ibid.*, XV, 425.

⁴ *ibid.*, XIV, 921.

⁵ *ibid.*, VIII, 94.

⁶ *ibid.*, VII, 787.

Basel bij Operinus in 1552 een kommentaar op *De Re Medica* van Celsus verschijnen; hij speelde een rol in de brugse politiek⁷.

Bij de deelgenoten van het cenakel uit Brugge, dat Justus Lipsius als het Athene van het noorden bestempelde, kan men ook Petrus Dacquet(ius) rekenen, een te Veurne geboren arts die er stadsgeneesheer was, en te Leuven een tijdje vrij docent is geweest⁸.

Al deze mannen, humanisten van het beste allooi, waren met elkander door de hartstocht tot de antieke literatuur verbonden; ze waren, zo ze al niet openlijk voor de reformatie uitkwamen, toch niet altijd zuiver op de graat wat de roomse leer betreft en moesten hun vrijzinnigheid vaak duur bekopen. De artsen Ghyselincx en Pantin deelden de bewogen lotgevallen en de drukke geestelijke activiteiten van hun meer letterlievende spitsbroeders; op leven en dood bleven zij allen verenigd in hetzelfde streven, zij hielpen elkander waar het kon voor hun studies en hun publikaties, en deelden vaak elkanders brood en zorgen.

*
* *

In de bedrijvigheid van deze en veel andere humanistische artsen kan het als een opvallend verschijnsel aangestipt worden dat één latijnse auteur hun voorkeur geniet, met name Aulus Cornelius Celsus. De voornaamste reden ligt in het oeuvre zelf van deze schrijver. Of hij al dan niet een geneesheer was, werd nooit uitgemaakt, maar hij is de auteur van het merkwaardig *De Re Medica*, een encyklopedisch geschrift dat de geneeskunde van de oudheid tot onderwerp heeft. De renaissance had heel vroeg de opmerkelijke kwaliteiten van Celsus onderkend; paus Nikolaas V had het manus-

⁷ *ibid.*, XVI, 565.

⁸ *ibid.*, IV, 611.

kript ontdekt en in 1478 kwam het reeds te Firenze als het eerste medisch boek van de jonge pers. Het waren de stylistische hoedanigheden van *De Re Medica* die de humanisten bekoorden; de auteur is inderdaad een van de grote latijnse klassieken, zijn bijnaam „Cicero der geneesheren” is naar onze mening meer vleidend voor Cicero dan voor Celsus.

Zeer druk werd *De Re Medica* bekomentarieerd vanaf de 15e eeuw; tot het jaar 1600 hebben we vierentwintig uitgaven kunnen identificeren, van 1600 tot 1800 evenveel en van dat jaar tot heden werden nog tal van volledige uitgaven bezorgd; de Harvard University Press bracht in 1938 een uitgave met engelse vertaling.

In de Nederlanden zagen, in de zestiende eeuw alleen, vier gehele of gedeeltelijke Celsusuitgaven het licht. De spoorslag tot de liefde voor deze medische auteur is uit één bron ontsproten; ze ligt n.m. bij Jeremias Triverius, te Leuven eerst hoogleraar in de filosofie, later in de geneeskunde (Brakel 1504-Leuven 1554), die te Antwerpen in 1539 bij Mattias Cromme een eerste Celsus met kommentaar liet verschijnen.

In 1552 gaf Willem Pantin opnieuw Celsus uit, te Basel, bij de renaissancedrukker J. Oporinus.

In 1558 verscheen te Leuven bij Maria Bergagne een Celsus met kommentaar van Jodocus van Lommen (1500-1572). De auteur was een arts uit Buren die te Doornik en te Brussel praktijk uitoefende en te Madrid overleed waar hij lijfarts van Filips II was. Wij vonden zes heruitgaven van diens Celsus in de achttiende eeuw.

In 1592 liet Boudewijn Ronsse (?-1596) uit Gent bij Plantin, te Leiden, een Celsus met kommentaar verschijnen waarvoor hij de uitgave van Triverius tot uitgangspunt nam.

Veruit de meest verzorgde en meest imponerende zestiende eeuwse editie van Celsus' *De Re Medica*, is het folio van Pantinus. Uit het leven van deze laatste zijn enkele bijzonderheden bekend die het humanistencenaikel van Brugge waartoe hij behoorde in het daglicht plaatsen.

Willem Pantin werd te Tielt heel in het begin van de jaren 1500 geboren. Hij studeerde in de medicijnen te Leuven samen met zijn vriend uit Veurne, Pieter Dacquet. Beiden waren nauw verbonden met hun leermeester Triverius die hun een tijdje privatissimum over Celsus liet geven. Van af 1551 vindt men Pantin als stadsarts te Brugge gevestigd. Van uit die stad dateerde hij zijn Celsus die in maart 1552 van de pers kwam en aan de brugse stadsmagistraat opgedragen wordt. Omstreeks die tijd nam ook zijn aktiviteit met de andere humanisten van Brugge een aanvang; zij zou duren tot de laatste onder hen overleed. Pantin stierf ongehuwd te Brugge in 1583; hij werd in St.-Walburgakerk begraven. Valerius Andreas⁹ vertelt een koddige anekdote over de arts: vijandige benden rukten op zekere dag dreigend Brugge binnen; Pantin die in de lokale politiek een rol speelde, zou de rebellen ongewapend te gemoet trekken met geen ander wapen ter verdediging dan twee boeken waarvan hij de ene van voren en de andere van achteren op zijn wambuis had bevestigd.

Naast Pantinus' mooie Celsusuitgave, vindt men, verstrooid in de geschriften van zijn humanistische geestesgenoten enkele sporen van zijn belletristische bedrijvigheid. Hij dichtte o.m. latijnse verzen ten geleide van hun boeken; de schuld hiervoor werd met verzen hunnerzijds ingelost; het was nogal vaak een wederkerige bewondering, maar het belette niet dat met goede munt werd

⁹ *Bibliotheca Belgica*, Lovanii, 1643, blz. 331.

terugbetaald; soms treft men stukjes van fijne smaak onder die poëtische complimenten aan.

Voor de etser-muntkundige Hubertus Goltzius schrijft Pantin het eerste gedicht in diens *C. Julius Caesar*¹⁰ waarvoor ook Nansius, Cruckius, Casembroot, Meetkerke en nog zestien andere van de beste humanisten uit Brugge en Antwerpen hun muze laten zingen in griekse en latijnse distichons of aleksandrijnen. Onder al die stukjes is dat van Pantin het mooiste; het is beeldrijk, zeer rytmisch, voor een humanist niet langwijdig uitgesponnen, met een snufje horatiaanse lyriek gekleurd. Wanneer Goltzius zijn *Thesaurus Rei antiquariae* uitgeeft¹¹ schrijft Pantin weer een stukje van 10 verzen waarin hij op de naam van Hubertus Goltzius allerlei poëtische alluzies ten beste geeft.

J. Lipsius die met zijn humanistische vrienden een drukke briefwisseling voerde, doet op de artsen van het brugse cenakel die hij ter plaatse had leren kennen, een beroep voor allerlei inlichtingen; Victor Ghyselincq moet Lipsius meer dan Pantin dienstig geweest zijn, want in de bundel zijner *Epistolarum Quaestionum*¹² vindt men diens naam vaak vermeld, doch hij klaagde er bij Lernutius en de anderen over dat Ghyselincq zo'n traag korrespondent was en hij verzocht hen met aandrang de man aan te porren. Omdat hij vernomen heeft dat Pantin zo „assiduum” is in de geschriften van Plinius, vraagt Lipsius diens mening over een betwiste passage van de latijnse auteur.

Janus Lernutius, zeker de beste uit de pleiade van humanistische dichters, bedacht zijn vrienden-artsen uit het brugse cenakel met veel lieflijks; ook zijn voorkeur ging naar Victor Giselinus, een dromend maar merkwaardig erudiet; wanneer hij aan J. Lipsius ele-

¹⁰ Brugge, 1563.

¹¹ Antwerpen, Plantin, 1579.

¹² Antwerpen, Plantin, 1585.

gieën¹³ zendt, vindt ook Pantin een plaatsje in de korrekt afgemeten vijfvoeters. De humanisten verstonden de kunst van het onderling bewieroken; ze vormden een nauw aaneen sluitend intellektualistisch genootschap, waar de ongeschreven wetten van verdraagzaamheid heersten; ze waren, in de echtste etymologische betekenis van het woord, liberale mannen, die de vrijheid van denken voor zichzelf opeisten maar ze ook zeer grif aan de anderen toestonden; sociale motieven drongen op generlei wijze tot hen door. Ze waren vernuftige fijnproevers, aristokraten van de geest, welgestelde gestudeerden die in de ivoren toren van hun geleerdheid de bakens van de europese beschaving opstelden en het vuur daarin wakker hielden. De volksgunst verafschuwden ze en kwamen daar grootmoedig voor uit; het horatiaanse motief van „odi profanum vulgus et arceo” is hun bovenal lief en zij kultiveren het met nauwgezette zorg; ze zijn allen sublieme egoïsten die sommige begrippen van sociaal altruïsme, zo die al eens de kop opstaken, hoogmoedig uitspuwden.

*
* *

We willen voor de Celsusuitgave van Pantin in het bijzonder de aandacht vragen. Ze draagt een titel die, naar tijdsgewoonte, toedracht en inhoud weergeeft: *Aurelii Cornelii Celsi, de arte Medica libri octo, multis in locis iam emendatiores longe, quam unquam antea, editi, Gulielmi Pantini Tiletani, Medici Brugensis, Amplissimi Atque eruditissimi in duos quidem priores libros Commentarii, et in reliquis Annotationes breviores, sed quae iusti Commentarii vicem, sicubi rei difficultas requirebat, explere posse videantur. Accessit quoque rerum et verborum in hisce omnibus memorabilium locupletissimus Index. Cum gratia et privilegio Imperiali ad quinquen-*

¹³ *Jani Lernutii Carmina*, Antwerpen, Plantin, 1579, blz. 42.

nium. *Basileae per Ioannem Oporinum*. Het boek (32,5 cm bij 20 cm) bevat een eerste „praefatio” van zeven en halve bladzijden met opdracht aan de brugse senaat, gedateerd te Brugge in de maand april 1551; voorts 564 blz. tekst, 32 blz. zaken- en namenregister, een halve bladzijde errata. De kolofon luidt: *Basileae, ex Officina Ioannis Oporini, Anno Salutis humanae MDLII, Mense Martio*.

Na het woord vooraf staat een zes regels lang epigram, in het grieks, van Pantin's vriend Pieter Dacquet, de stadsarts uit Veurne; het doet nogal geforceerd aan. Als woord vooraf fungeert een 48 verzen lang gedicht van de gentenaar Levinus Cotman waarin de deugdelijkheid van de geneeskunst boven al het andere en met een Pantin's wetenschap in de bloempjes worden gezet met een viermaal herhaalde griekse zinspeling op zijn naam.

De praefatio die Pantin voor zijn uitgave schrijft, deelt heel wat inlichtingen mede over de persoon, de vriendenkring en de opvattingen van de auteur.

Hij begint met de lof van Brugge te zingen. Men moet natuurlijk in aanmerking nemen dat de humanisten, zoals hun latijnse modellen, meestal in superlatieven schrijven.

De stad is één praal van monumenten, kerken en torens, haar inwoners zijn een enige schittering van luister, weelde, fijne manieren, geleerdheid en beschaving; daar bloeit vast en trouw het oude geloof, de mannen zijn er vroom en van een onbesproken levenswandel, nergens zijn de rechters zo rechtvaardig, de geneesheren zo geleerd, de wijsgeren om ter meest met wetenschap uitgerust; te Brugge bloeien de profane letteren en wordt de godsgeleerdheid beoefend, en zo voort. Het waren Pantinus' leuvense leermeesters die hem Celsus leerden kennen. Toen hij „nolens volens” aan de universiteit tot het geven van lezingen werd gesommeerd, verkoos

hij Celsus in zijn kolleges te commentariëren : de griekse artsen zijn er al genoeg aan de dagorde, meent hij, en de arabieren bekoren hem niet. Hoe langer hij met Celsus omging, hoe meer hij van hem ging houden, hoe dieper hij hem ging instuderen, hoe nauwgezet hij het geschreven kommentaar ging verzorgen, hoe beter hij zijn auteur ging begrijpen en helemaal in hem opgaan. Met die liefde en kennis uitgerust kwam Pantin te Brugge aan; Celsus liet hem nu minder los dan ooit. Pieter Dacquet, de immer trouwe met wie hij te Leuven zijn studies en zijn voorliefde gedeeld had, zette hem aan tot het publiceren van zijn Celsuskommentaar, hij zou een handje toesteken. Zo geschiedde het. De tekst werd nagekeken door Dacquet, door Casembroot; Andreas Vesalius die omstreeks die tijd te Brugge moet geweest zijn, lichtte hem voor met woord en geschrift; de bruggeling Cornelis Baersdorp, hofarts van Keizer Karel, werd ter hulp geroepen; ook Triverius moedigde hem aan; brugse kanunniken, humanisten van de bovenste plank, lieten zich niet onbetuigd; Antonius Schoonhove, geleerde schrijver en lid van St.-Donaaskapittel, schonk een zeldzaam venetiaans Celsuseksemplaar uit zijn rijke bibliotheek. Het was bijna te veel van al het goede en de schrik sloeg hem een wijl om het hart, maar toch trotseert hij elke kritiek door nog nauwkeuriger op alles te letten; hij onderschat zijn taak allerminst, maar hij zal volharden. Laat de brugse magistraat die in het landsbestuur grote vlijt aan de dag legt, Pantin tot voorbeeld strekken, want de bescherming van de volksgezondheid wordt hier ter hart genomen; het is nodig want onbevoegden worden opdringerig, goede en geleerde artsen ontbreken, kwakzalvers worden talrijk, het krioelt van urinekijkers, de oude geneeskunst, dochter van de wijsbegeerte, gaat te loor, nu regeert alleen maar de „matella” (waterpot). Zo wij aan die dwaze plebejische vooroordelen het oor willen lenen, zijn wij er bijna

toe gedwongen van artsen zieners, en van genezers toekomstvoorspellers te worden alsof wij, in de plaats van gewone stervelingen, van God gezonden schreeuwerige rondlopers zouden zijn. Men moet terug naar de bronnen, naar de studie van de antieke geneeskunde, de echte geneeskunde, naar Celsus.

Pantinus' commentaar op Celsus' eerste boek is zeer uitvoerig en overvloedig met marginale verwijzingen naar de bronnen voorzien, telkenmale in de tekst een auteur vernoemd wordt; daarenboven geeft de arts Pantin een verklaring bij de technische woorden in een lange „enarratio” volgens zijn eigen opvatting; het is niet alleen tekstkritiek, maar voornamelijk feitenkritiek. Tekst en commentaar van het eerste Celsusboek nemen 136 bladzijden van de foliant in beslag.

Het tweede boek van de „libri octo” gaat van blz. 137 tot 329 en vangt aan met een opdracht aan de magistraat van het Vrije. Deze landsbestierders worden, even uitvoerig als hun kollega's van Brugge-stad, bedacht met een praefatio die een heel programma behelst en een nieuw aspekt van Pantin's persoonlijkheid blootlegt in verband met zijn medische en humanistische werkzaamheid. De bijzondere inhoud van Celsus' tweede boek is daartoe de aanleiding want het behandelt de hygiëne en de ziekte in het algemeen en zo worden individuele standpunten daarin betrokken waarvoor ook anderen dan geneesheren interesse koesteren. Het belang van die standpunten kan aan geen ontwikkeld man ontgaan en zeker zal het kollege der „zeer aanzienlijke en zeer doorluchtige” heren die het Brugse Vrije zo voortreffelijk regeren, Pantin's advies op prijs stellen, en hijzelf is met de gunst van de opdracht, die zij van zijn nederigheid zo welwillend aanvaardden, zeer gevleid.

De „praefatio” van het tweede Celsusboek begint met vast te stellen hoe in vredestijd al wat maar enigszins geleerd is aan 't schrijven gaat, nu meer dan ooit

vindt Pantin, het is een verderfelijke gewoonte, een „cacoethes”; men wordt als het ware de adem afgesneden, men geraakt door die overvloed bedorven in plaats van gesticht en onderwezen; terecht heeft de overheid paal en perk aan die stortvloed gesteld. En onder diegenen die aan geneeskunde doen, wat een schuldig plichtsverzuim, wat een kwakzalversvertoog, wat een volksbedrog! ze wenden bevoegdheid op allerlei wijze voor, maar ze zijn onwetend en ze durven te schrijven, men moest ze door de macht der wet het stilzwijgen opleggen. Alleen zouden mogen publiceren wie iets goeds of iets nieuws kunnen opbrengen. Ikzelf heb mij „in humanioribus”, op allerlei geleerde dingen, d.i. op diegenen waar de humanisten zich met onledig houden, toegelegd; thans wil ik een poging doen om ook de geneeskunde daarin te betrekken, om ze door een degelijke studie beter uit te diepen, want „vagatur meus animus in res semper novas”, mijn geest is immer op het nieuwe uit, krachtens een zekere ingeboren veranderlijkheid en onbestendigheid; mijn geest kan zich niet lang met een zelfde aangelegenheid ophouden en bezig zijn, ten ware hij daar met sterke teugels aan vastgeklonken ligt. En zo ben ik bij Celsus blijven hangen aan wie ik mijn hart verpand heb. Gij zult in dit tweede boek van de latijnse auteur de schat van gezondheid uitgestald vinden, met alles wat de openbare en de private hygiëne aangaat. Ik heb alles naar best vermogen met een kritisch apparaat, vrucht van lange jaren studie, voorzien, heel de geneeskunde van de oudheid wordt daarbij in ogeschouwen genomen: dieet, voeding, rust, arbeid, ontspanning, liefde, matigheid en onmatigheid, ik heb het alles nauwkeurig verklaard en toegelicht op grond van Celsus' tekst, opdat gij, doorluchtige heren, en mijn lezers, er het grootst mogelijke nut uit zoudt trekken.

Dit tweede Celsusboek is met zijn 192 bladzijden nog uitvoeriger gekommentarieerd dan het eerste. Tekst en

kommentaar van die twee boeken bedragen bijna twee derden van de 565 bladzijden van de foliant.

De laatste zes boeken van *De Re Medica* worden vrij vlug bewerkt, met een halve bladzijde in de aandacht van de „studiosus lector” aanbevolen en met korte „annotationes” toegelicht. Deze aantekeningen zijn op het eind bijna niets meer dan een ingeschoven ondertitel, in het derde boek nog wel hier en daar iets uitvoeriger. Het zijn meestal korrekties van fouten die door jongere onderzoekers en door hem zelf werden opgespoord en nu voor goed recht gezet worden ten gerieve van diegene die „medicinae cultor et indagator nec rancidus, nec invidiosus” is. Waar die korrekties ook vandaan komen, zaak is het een goede Celsustekst tot zijn beschikking te hebben. Zo luidt het korte voorbericht van de schrijver.

De datering van de drie voorredes loopt van de maand april tot 14 augustus 1551. De foliant zelf kwam in maart van het daaropvolgende jaar te Basel van de pers. Dat Pantin in die stad en bij Oporinus (J. Herbst) verscheen, is een eretitel die voor de degelijkheid van zijn werk pleit; het garandeerde hem een grote verspreiding en bracht hem met zijn geschrift tot aanzien in de geleerdengemeenschap van geheel Europa.

*
* *

De bijdrage van de tieltse arts Pantin tot het opbouwen en in stand houden van een geestelijk patrimonium dat Zuid-Nederland zo tot eer strekt in de zestiende eeuw, is niet gering geweest. Die bijdrage is de voortzetting van een humanistische geestes- en levenshouding die te Leuven haar oorsprong nam in de universiteit, en in het humanistencenakel te Brugge tot bloei kwam. Pantin voelde zich tot Celsus aangetrokken door de aristokratische elegantie van *De Re Medica*, een van de hoofdmonumenten der klassieke letterkunst. De zuid-

nederlander moet zelf een voornaam man geweest zijn; dat blijkt uit het schoon eruditiegewrocht dat hij met de tekstkritiek op *De Re Medica* gaf; dat blijkt uit zijn relaties met het beste deel van onze humanisten en artsen. De traditie door Triverius en Lipsius loopt in hem voort, ze ontsprong met Busleyden, Erasmus en de talloze anderen; was Brabant met Leuven de bakermat, dan was Vlaanderen de koestermat van het nederlands humanisme. Onder de humanisten was Pantin zeker de geringste niet, en onder de medische humanisten dient hij met Giselinus en Triverius zelf als behorende tot de eerste rangsfiguren te worden gerekend.

Zijn opvattingen in medicis zelf zijn de neerslag van de antieke geneeskunde. Maar men leest ook van hem hoe hij een hoge dunk had van de geneeskunst en hoe zij, hier te lande, niet helemaal volgens zijn goedvinden door zijn ambtsbroeders uitgeoefend werd. Pantin komt ons voor te behoren tot die niet konformistische geesten die de daagse gunsten niet opzoeken, doch liefst zelfstandig staan. Die onafhankelijkheid was hen een nooddrift tot het in stand houden van hun persoonlijkheid.

DR. L. ELAUT

Export van Schilderijen naar Engeland onder het Frans bewind

Het blijft een vraag op welke wijze zulk groot deel van ons kunstpatrimonium, eertijds de gewaardeerde luister van onze kerken en patriciërswohnungen, in het buitenland verzeild is geraakt.

De tentoonstelling van vlaamse werken in engels bezit, onlangs te Brugge gehouden, laat vermoeden dat een massa vlaamse kunstwerken op een meer dan toevallige wijze in vreemde handen kwam.

Het gaat niet op dit verlies uitsluitend te wijten aan de baatzucht van opkopers, vooral van opkopers die in de vorige eeuw een kunsthandel uitbaatten tussen het vasteland en de landen van overzee.

Er zijn wel verschillende staaltjes bekend van antiquairs en kunstkenners die de amerikaanse en engelse musea en private collecties bevoorraadden met tal van waardevolle stukken. Dit is in de eerste plaats het geval met schilderijen, maar ook met houtsnij- en beeldhouwwerk, edel-smeedkunst, antiquarische gebruiksvoorwerpen, enz. De verzamelwoede van de buitenlanders, en vaak hun meer oordeelkundige waardering van onze kunstwerken, beroofden ons wellicht van meer dan wat wij thans nog bezitten.

Aan de grond van dit verschijnsel ligt, menen wij, meer dan een gewoon tekort aan goede kunstsmaak of een ergerlijke geringschatting van wat wel en wat niet waardevol is, zoals men zo gaarne geneigd is voorop te stellen. Het is een feit dat vooral de economisch sterkere landen, Amerika en Engeland, in staat waren de markt aan kunstvoorwerpen op te kopen. Amerika deed dit

des te liever, omdat het hiermede zijn achterstand op kunsthistorisch gebied trachtte in te lopen.

Toen Amerika nog niet aan bod was, stond Engeland vooraan in het opkopen van kunstvoorwerpen van het vasteland. Reeds in de 17e eeuw wist menige rijke engelse lord zich een gevarieerde en waardevolle collectie buitenlandse schilderijen aan te schaffen. Deze collecties kwamen eerst of laatst onder de hamer in private verkoopzalen te Londen, vooral in de 17e en meer nog in de 18e eeuw. Er was geleidelijk een belangrijke handel in schilderijen ontstaan. Enkele londense kunsthandelaarsfamilies van toen, hebben tot op onze dagen hun wereldreputatie bewaard.

Alleszins in de 18e eeuw reisden engelse kooplieden en kunstkenneren het vasteland af en kochten kunstwerken op in Frankrijk, de Nederlanden, Italië en andere landen. Bij ons heerste inderdaad veel „goede wil” om te verkopen. Zo liet het kapittel der kathedraal te Doornik op 18 oktober 1762 niet minder dan 6.000 „gravures des meilleurs maîtres et des plus belles épreuves” openbaar verkopen te Antwerpen¹. Ook talrijke franse kunsthandelaars bezochten onze streken.

De verkoopsmanie werd zo groot dat in 1777 een decreet werd afgekondigd dat aan de „dode hand” verbood kunstvoorwerpen te verkopen, maar dit belette niet dat zelfs de oostenrijkse ambtenaren nog stukken bleven aankopen voor het Museum te Wenen of tot stoffering van hun eigen private verzamelingen.

Wat de oostenrijkse, engelse of franse kunstpokopers wegvoerden, had nog geen vergelijking met de ramp welke ons kunstbezit trof in de eerste jaren van de franse bezetting. Franse legerbenden sleepten, op een onregelmatige wijze, veel schilderijen en waardevolle voor-

¹ *Bulletin de la Société littéraire et historique de Tournai*, t. XI, p. 206.

werpen weg. Het comité du salut public beval de wegneming van alle kunstvoorwerpen. Door de opheffing van kloosters en gilden, het sluiten der kerken en het aanslaan van de bezittingen der politieke emigranten, kwam een massa kunstwerken in het bezit van de franse staat. Maar een ruim gedeelte belandde clandestien bij kloosterlingen van afgeschafte kloosters, die nog wilden redden wat kon, bij franse ambtenaren en soldaten, die gewoonweg durfden roven voor zichzelf, of geraakte ergens elders verdoold. In deze chaos hadden opkopers de vrije hand.

Een aanzienlijk deel bekende kunstwerken werd weggevoerd naar Parijs en de franse departementale musea. In 1815 kon hiervan slechts een gering deel gerecupeerd worden².

Hoe echter juist de engelse en amerikaanse musea en private collecties in het bezit kwamen van de meeste meesterwerken van het continent, welke ze thans nog behouden, is minder duidelijk. In vrij algemene termen, is het wel geweten dat er in deze jaren en vanaf de oorlogen van Napoleon, een grote toevoer van kunstvoorwerpen plaats had naar Engeland³. Men kan het trouwens vermoeden en bij menig exemplaar waarvan iets gekend is over de voorgeschiedenis van het stuk zelf, kan men de herkomst met zekerheid achterhalen tot in dit tijdvak⁴.

² C. PIOT, *Rapport à Mr. le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815* (Brussel, 1883).

³ E. C. NORRIS, Inleiding (pp. 10-14) van *Vlaamse Kunst uit Brits Bezit* (1956) (catalogus der Tentoonstelling te Brugge, 1956).

⁴ In de geciteerde catalogus bvb. de nummers 2 (van Eyck; einde 18e eeuw, Italië), 7 (naar Rob. Campin; 1816, Liverpool), 18 (meester van de Virgo inter Virgines; 1803 en 1806, Engeland), 30 (vlaamse meester; vóór 1800, Engeland), 38 (Joos van Cleve; idem), 61 (Rubens; ca. 1797, Mantua), 65 (Rubens; verk. te Parijs, 1809), 67 (Rubens; aangeslagen na slag van Vittoria, 1813, samen met 165 schilderijen van Joz. Bonaparte), 74 (Rubens; veiling 1791, Antwerpen) en 86 (van Dijk; gek. te Genua, 1807).

In de napoleontische periode was de grote afnemer Engeland „the centre of wealth and stability”, zoals Redford het benadrukt.

George Redford, een engels journalist, die de uitvoerige beschrijving opstelde van de bekende engelse kunstveilingen⁵, schrijft dat sommige catalogi te dien tijde veelal de collecties aanduidden met de volgende aanbevelingen van herkomst: „Collections of *an emigrant nobleman, a foreign gentleman of distinction, a french nobleman* and in one which is before me, there occurs as the *property of a foreigner of distinction* sold by Mr. H. Philips, Feb. 9, 1798, *a collection of pictures recently imported from the Gallery of the late Queen Mary Antoinette* (sic) *at St. Cloud's near Paris*”⁶.

Te Londen, de enige veilingsplaats van betekenis, steeg het aantal kunstverkopingen in de jaren van de Franse Tijd, tot cijfers, welke het nadien nooit meer zou bereiken. In de 20 jaar die de Franse bezetting te onzent onmiddellijk voorafgingen, werden er 12 verkopingen gehouden, tegen 13 in de eerste 20 jaar nadien. In de twintigjarige periode van het Frans Bewind, van 1795 tot 1815, werden er daarentegen niet minder dan 68 gehouden⁷! De Franse Tijd bracht dus een geweldige toevloed van schilderijen en kunstvoorwerpen naar Engeland.

Men vindt deze drukke kunsthandel weerspiegeld in de verschillende „*états généraux des exportations...*” van de haven van Oostende uit de jaren 1809-1812⁸. Deze gedetailleerde tabellen werden door de maire van Oostende in afschrift bezorgd aan de prefect van het Leiedepartement, die het verlenen van de uitvoervergunning

⁵ G. REDFORD, *Art Sales. A History of Sales of Pictures and Other Works of Arts* (Londen, 1883), 2 dln.

⁶ *a.w.*, dl. II, p. XXIV.

⁷ *a.w.*, dl. I, pp. 40-130.

⁸ Rijksarch. Brugge, *Fr. Archief*, nr. 2873.

gen in zijn bevoegdheid had. Ze beginnen op 9 november 1809 en eindigen reeds op 30 april 1812.

Sinds het keizerlijk decreet van 14 februari 1810, voorafgegaan door de vertrouwelijke circulaire van 14 april 1809, werd de handel met het buitenland aangemoedigd.

Het vertrouwelijk schrijven van april 1809 liet de prefecten toe exportlicences te verlenen, doch alleen graan, wijn, brandewijn, likeuren, droge, gekonfijte en verse vruchten, groenten en zout, mochten voorlopig het keizerrijk verlaten. De schepen mochten in hun terugtocht geen koloniale waren meebrengen, noch „marchandises des fabriques ou du cru d'Angleterre”, tenzij enkele zeldzame en voor Frankrijk onontbeerlijke koopwaren. In de loop van 1810 werden reglementeringen in voege gebracht die tot doel hadden meer franse wijn te exporteren, maar die ook minder beperkingen stelden aan de in- en uitvoer van andere producten, ook van en naar Engeland.

De kunsthandelaars hebben van deze liberalisaties gretig gebruik gemaakt om uit de haven van Oostende een massa kunstvoorwerpen naar Londen te verzenden.

Nevenstaande samenvattende tabel, berekend uit de oorspronkelijke staten, geeft een overzicht van de havenbeweging te Oostende in die jaren.

Men stelt vast dat er in de laatste twee periodes uitsluitend werd gevaren naar Londen en dat ook alleen naar Londen kunstvoorwerpen vertrokken.

In deze statistiek staan, benevens de gewone koopwaar: wijn, graan, lijnwaad,... posten aangegeven, die, naar de aard der goederen en de hoge douanewaarde, niets anders dan waardevolle kunstvoorwerpen kunnen geweest zijn. Van de 90 naar Londen afvarende schepen waren er 18 met kunstbezit aan boord.

Wij geven op blz. 42 de detaillering van deze posten.

Een vluchtig overzicht van deze gegevens doet onwillekeurig enkele vragen rijzen.

TABEL I

data der periodes ⁹		aantal maanden	bestemming	aantal schepen		aard van de kunstvoorwerpen
begin	einde			die afvaardien	met kunstvoorwerpen aan boord	
9 nov. 1809	12 oct. 1810	11	diverse	46	—	—
16 oct. 1810	31 jan. 1811	3 1/2	Londen	54	11	schilderijen,
27 apr. 1811 ¹⁰	30 apr. 1812 ¹¹	10	Londen	36	7	id., brons, zijde, boeken, juwelen, porselein,...

⁹ De indeling in 3 periodes gebeurde door ons.

¹⁰ Tussen 31.1.1811 en 27.4.1811 vertrokken geen schepen uit Oostende (vorstperiode?).

¹¹ Einde van de statistiek. Onderbreking in de statistiek voor de maanden mei en juni 1811.

TABEL II

„nom de l'armateur”	adres	datum	aard der goederen	hoeveelheid	waarde	waarde van de gehele scheepsloading
Charles Delmotte	Ostende	12-12-1810	tableaux	2 caisses	198.872,62	292.412,55
L. Massart	”	31-12-1810	”	24	115.500,—	138.338,20
Joseph Osy	Anvers	10-1-1811	”	3 caisses	37.050,—	98.104,19
van Aken & fils	Gand	12-1-1811	”	3	279.236,53	295.413,63
Henry Corneau	Ostende	20-1-1811	”	6	116.000,—	136.600,—
B. Vander Heyde	”	20-1-1811	”	4	93.864,28	107.202,50
Boucheros & Cie	Paris	22-1-1811	”	8	231.152,—	518.497,—
Vve F. van Aken	Gand	22-1-1811	”	4	46.235,26	138.054,47
F. Vroome & Cie	Nieuport	22-1-1811	”	1	—	83.644,76
Firmin Carrette et Minguet	Paris	27-1-1811	verres peints	2	24.024,—	582.189,—
N. J. de Cock frères	Gand	30-1-1811	tableaux	4	86.290,—	124.009,—
Jos. Osy	Anvers	27-4-1811	tableaux et bronze	4	87.000,—	170.767,—
”	”	19-8-1811	tableaux	3	35.000,—	—
La Vve Beyaen	Dunkerque	20-10-1811	”	2	1.200,—	54.459,16
De Bast-De Hert	Ostende	18-3-1812	”	6	L. 316,50	135.894,22
J. Osy	Anvers	15-4-1812	bijouterie	—	4.316,80	578.884,01
Ch. Delmotte	Ostende	28-4-1812	porcelaines	—	178.892,33	825.829,08
			soieries	—	184.000,—	900.027,11
			bronzes	—	30.699,32	—
			bijouterie	—	27.207,12	—
			librairie	—	38.617,20	—
Sinave ¹²	Bruges	einde 1811	tableaux	7 caisses	—	—

¹² Afzonderlijk vermeld in de weekstaten van de haven van Oostende. Rijksarch. Brugge, Fr. Arch., nr. 2871.

Was Oostende de enige uitvoerhaven van schilderijen? Dat kooplieden van Duinkerke, Parijs en Antwerpen te Oostende verscheepten, laat vermoeden dat Oostende een belangrijke haven was. Dit was inderdaad ook zo; in 1803 bij voorbeeld telde de haven van Oostende 237 schepen, waaronder 193 van meer dan 30 ton¹³. Onder de uitgevoerde waren komen er producten voor die groeien in het zuiden. Maar het is nog goed mogelijk dat ook uit andere franse havens schilderijen werden verzonden naar Engeland. De bijval van Oostende kunnen wij anderzijds ook verklaren door de aanwezigheid te Oostende van een sterke en gezaghebbende engelse koopliedenkolonie. In de jaren IV-VI der franse republiek werden 13 paspoorten voor het buitenland uitge-reikt aan engelsen die te Oostende woonden. Onder de 10 opgegeven beroepen telde men o.m. 7 handelaars of negocianten en 2 zeelieden¹⁴. De activiteit van deze zakenlui stond zeker in het teken van handel met Engeland.

Duurde die trafiek heel de franse tijd? Voorzeker niet, en wel om twee redenen. De eerste is dat handel met Engeland lange tijd verboden was. De tweede is, dat in het begin van de franse omwenteling, ons kunstpatri-monium eerder naar Frankrijk ging. De toestemming om in 1810 naar Engeland te varen bracht plots een zeer grote export van allerlei koopwaar naar Engeland te-weeg. In de maanden dat er naar Londen mocht gevaren worden, en waarvan de tabellen bewaard zijn, vonden wij 18 schepen die met kunstvoorwerpen afvaardden. De eerste helft van deze 18 zijn vertrokken vóór het einde van januari 1811, dus voor het einde van de vierde maand. Daarentegen zijn slechts 7 zulke schepen af-gevaren in de volgende 10 maanden, en deze schepen

¹³ Rijksarch. Brugge, *Fr. Archief*, nr. 2865.

¹⁴ *Ibid.*, nr. 1158.

bevatten ook reeds andere voorwerpen dan schilderijen, zoals juwelen, brons, (tabel I), in tegenstelling met de eerste die uitsluitend schilderkunstwerken bevatten. Men zou dus denken dat de grote toevloed nogal vlug voorbij was, zoals trouwens de handel in het algemeen verflauwde. Ook behaalden de eerste 11 schepen op verre na de hoogste waardebedragen aan kunstvoorwerpen.

Vroeger moeten er nochtans ook verzendingen naar Engeland gebeurd zijn. In 1805 werd o.m. te Londen een schilderij verkocht „recently consigned from Italy”¹⁵. Het Rijksarchief te Brugge bezit echter alleen havenstatistieken van Oostende voor de jaren 1809-1812, wat eigenlijk een té beperkte periode is om geheel de export in alle jaren van het frans bewind na te gaan.

Wie waren de „armateurs”, die de stukken verzonden? De namen der exporteurs zijn die van gewone reders en handelaars, die gewoonlijk in die jaren veel vernoemd worden te Oostende. Zakenlui dus, en waarschijnlijk niet de eigenlijke opkopers, die meestal engelsen waren. De namen van enkele engelse opkopers zijn bekend. In 1807 verkocht men te Londen de collectie van Mister Edw. Coxe, door hem bij elkaar gebracht „during his travels in Holland and the Austrian Netherlands”¹⁶. Een zekere W. Buchanan liet in 1824 een boek verschijnen, waarin hij zijn belevenissen en curiosa inzake schilderijenhandel weergeeft. Op zeker ogenblik heeft hij het over de aankoop van schilderijen gedurende de franse tijd in Frankrijk en Italië, bestemd voor Engeland¹⁷.

Betrof het hier kunstbezit van het continent of speciaal uit de Oostenrijkse Nederlanden? Daar wij een staatkundige eenheid met Frankrijk vormden en er an-

¹⁵ G. REDFORD, *a.w.*, dl. I, p. 93.

¹⁶ *a.w.*, dl. I, p. 99.

¹⁷ W. BUCHANAN, *Memoirs of Painting* (1824), pp. 69-72.

derzijds zelfs Parijse exporteurs op de lijst voorkomen, moeten wij besluiten dat het aandeel aan vlaamse kunstwerken dat langs deze weg vertrok, niet te schatten is. Wel geeft Redford op dat er in mei 1812 — het tijdstip past uitstekend! — te Londen een doek van Rubens werd opgeroepen, „said to be consigned from the continent” en wel „Christ appearing to St. Teresa, from the Church of the Carmes Deschaux at Brussels”¹⁸, maar één zwaluw maakt de lente niet; op dezelfde veiling waren er daarenboven ook doeken van da Vinci, di Bellini en andere meesters. Het is dus mogelijk dat de uitvoerstatistiek van Oostende betrekking heeft op een internationale trafiek, waarin Oostende niet veel méér was dan een doorvoerhaven. Ook voor andere waren moet dit zo geweest zijn. Hoe verklaart men immers bij voorbeeld op welke wijze de uit te voeren wijn, marmer, „toiles de Bretagne” en andere zuiderse waren te Oostende geraakten. Al deze producten komen niet uit het onmiddellijk hinterland van de haven van Oostende, dat ook toen zoals nu, niet zo ruim zal geweest zijn.

Dit brengt ons meteen tot de handelswaarde der schilderijen. Hoe hoog schatten de engelsen en de verkopers van alhier wel de waarde der schilderijen? Uit de opgegeven douanebedragen blijkt duidelijk dat de engelsen merkwaardige prijzen betaalden en dat de verkopers wél de waarde kenden der doeken en dus moeten geweten hebben dat zij echte kunstwerken van de hand deden. In vele gevallen waren de enkele kisten schilderijen méér waard dan de rest der soms omvangrijke scheepslading wijn, graan of lijnwaad.

Wanneer men nu weet dat Napoleon I een actieve politiek voerde inzake bevordering van wetenschap en onderwijs, dan schijnt het bevreemdend dat het staatsbestuur zelf de vergunningen tot export uitgif voor

¹⁸ G. REDFORD, *a.w.*, dl. I, p. 112.

kunstwerken, naar een land waarmee het gestadig in oorlog was¹⁹.

Wil men de grond vatten van dit vrij eigenaardig verschijnsel, dan zal men wel elders en dieper de redenen moeten zoeken, dan oppervlakkig te gaan spreken van geringschatting van het eigen kunstpatrimonium, veranderde modezucht in een nieuwe kunststijl, of verschijnselen uit een kunstloze tijd.

Veeleer zullen hier nuchtere handelsoverwegingen in het spel zijn. Bekijkt men de zaak in een breder en meer universeel perspectief, dan ontdekt men nog gelijkaardige verschijnselen in de kunstgeschiedenis. Massale kunstverkopingen, zelfs door staatsinstellingen, gewoonlijk na diepgaande hervormingen, revoluties of crisisperiodes, zijn bekend, o.m. door Rusland na de revolutie van 1917. Bij revolutionaire omwentelingen daalt de buitenlandse waarde van de munt. Indien een land in dergelijke omstandigheden levensnoodzakelijke goederen uit het buitenland moet betrekken, is het verplicht, hetzij tot ruilhandel over te gaan, hetzij op een andere manier aan buitenlandse deviezen te geraken. Kunstvoorwerpen zijn in dit geval een geschikt middel om hoge sommen buitenlandse deviezen te bemachtigen. Indien door de omwentelingen de eigen economie ontredder is, zoals in Frankrijk in 1800 en ook in de Sovjet-Unie in 1920-30 het geval was, zijn kunstvoorwerpen overigens één van de weinige exportgoederen die overblijven.

In deze gevallen zijn het dus economische, handels- of monetaire overwegingen die de doorslag gaven, zelfs al beseften de tijdgenoten dat hier iets onherstelbaars gebeurde.

L. VAN ACKER.

¹⁹ Bekend is echter de belangrijke trafiek in kunstwerken gevoerd door Joséphine de Beauharnais en een aantal hoge dignitarissen, vooral de maarschalken Soult en Sebastiani.

Oorkonden en Mededelingen

MALOU-RIGA IN DE POLITIEKE OMKEER

TE IEPER 1791.

De volgende brief werd door Malou-Riga geschreven aan de Gedeputeerden van het departement West-Vlaanderen op 3 augustus 1791. Op dit ogenblik was heel de stad Ieper in de weer om de inauguratie van Keizer Leopold II van Oostenrijk voor te bereiden. De hulde zou op Tuindag, 8 augustus, gebracht worden aan de persoon van de aartshertogin Maria-Christina die, na de algemene amnestiëring van de Patriotten, de vernieuwde loyaliteit van haar onderdanen in ontvangst kwam nemen.

Malou-Riga was de ziel geweest van het verzet tegen Oostenrijk in zijn kwartier, de organisator en generaal van het Patriottenleger van het toenmalige West-Vlaanderen. Zelfs na de nederlaag (december 1790) had hij de termijn van amnestie laten voorbijgaan en elke vorm van onderwerping afgewezen. Met zijn gezin was hij naar Rijsel uitgeweken, doch niet voor lang. De Oostenrijkse regering verzekerde de onbuigzame Ieperse voorman een terugkeer in zijn vaderstad zonder verdere gevolgen ¹.

Liet de centrale regering hem ongemoeid, des te bitterder werd Malou geplaagd door de lokale tegenpartij. Het «Patriotismus» had een partijschap in het leven geroepen dat geen amnestie kon likwideren. Malou was immers de man geworden van een partij en niet van heel het Ieperse volk en het Westland, zoals hij gedroomd had. De oude klik van het ambts-patriciaat, die hij had bestreden en tijdelijk ontzadeld, had weer de teugels in handen. En Malou moest het bitter ontgelden. Men tastte hem aan in zijn eer, men wreef hem onregel-

¹ Zie onze biographie van Malou-Riga in *Biekorf* 55, 1954, blz. 148-156.

matigheden aan in de boekhouding van zijn Regiment van West-Vlaenderen ¹.

Malou die de grote geldschietter van de militaire onderneming was geweest ², laat zijn stem horen in de volgende brief aan de Ieperse regenten. De waardige en fiere taal typeert de man die op het punt staat Ieper nogmaals te verlaten om er de serviliteit van zoveel medeburgers op de officiële plechtigheid van de inauguratie niet te moeten aanschouwen, — de man ook die zijn uur afwachtte en een goed jaar later als overtuigd Constitutioneel de leiding van zijn stad weer zou in handen nemen ³.

Aan het hoofd van de geadresseerde wetheren stonden Baron Bonaert de Brunaut en Jonker de Patin de Letuwe, samen met de raadspensionaris Lantszweert.

De tekst van de brief wordt hier medegedeeld naar een gelijktijdige kopie, gecollationneerd door de pensionaris J. B. De Gheus. Het stuk komt voor in het Handschrift 880 van de Gentse Universiteitsbibliotheek.

A. VIAENE

*Brief van Malou-Riga aan de Gedeputeerden van
West-Vlaenderen.*

Messieurs,

On a interrogé Brene ⁴ sur le paiement qui lui avait été fait par Monsieur Meyne ⁵ et qu'il n'avoit touché que partiellement, il a semblé qu'il y avoit du louche ou tout au moins du doute.

¹ Over het Regiment van West-Vlaenderen zie onze mededeling in *Biekorf* 56, 1955, blz. 65-71.

² De som door Malou-Riga persoonlijk voorgeschoten bedroeg 45.000 florijn. Niet medegerekend zijn aandeel (6000 fl.) in de provinciale lening.

³ In oktober 1792 handelde Malou in verstandhouding met Dumouriez; zijn plan was de oprichting van een vernieuwde „Conventie” of Confederatie van de Verenigde Provinciën.

⁴ Brene, Jean François : was in 1790 speciaal agent geweest voor de aankoop van paarden van het Regiment.

⁵ Meyne, André François-Regis : maakte als ontvanger-generaal de rekening op gedurende het jaar 1790; zie *Biekorf* 1955, blz. 66.

Si on m'avait fait la grâce de m'en demander le détail, je l'eusse fait, je croie, d'une manière satisfaisante pour vous, Messieurs, honorable pour moi, au lieu de ce doute qui existe.

A en juger par la manière dont on se conduit à mon égard, je dois croire que votre assemblée, ou partie d'icelle, voudroit me trouver coupable de quelque chose, cela ne sera possible, j'ai offert mon serment, je l'offre encor, de n'avoir rien à me reprocher. Mais dans tous les cas qui peuvent se présenter, j'ai droit d'attendre de vous, Messieurs, et vous le devez à votre conscience que vous me mettez à même, et cela le plutôt possible, de répondre à tout ce qu'on pourroit articuler contre moi en général ou en particulier. Je dis le plutôt possible, parce que dépourvu de tous les papiers qui pourroient m'être nécessaires, je ne puis répondre que de mémoire. Si vous vous refusez à une aussi juste demande, et à me donner une décharge, j'ai droit de me plaindre de votre équité et je tranche le mot : vous manquez aux devoirs de la protection que vous me devez comme représentans d'un peuple dont je suis membre.

Je reviens à deux objets qui me sont connus. La réponse provisionnelle que je puis y faire, attendu qu'on ne m'en a parlé que vaguement, est que, comme il ne se trouvoit point d'argent en caisse, j'ai avancé le mien à Brenne. Comme divers embarras, diverses courses, m'avoient empêché de m'aboucher avec lui, pour liquider son compte, je n'ai pu porter dans le mien que le prix exact des chevaux. Ce n'est donc qu'en réunissant après coup ses débours et la commission qui lui revenoit, que j'ai pu me rembourser des avances que j'avois faites.

Il y a dans le compte du receveur général une ordonnance de douze cens florins, sans renseignement sur le mien. C'est une erreur, qui n'en fait point, et comment, accablé de travail, sans repos ni jour ni nuit, toujours par voie et par chemin, n'en aye point fait davantage. Il se trouve pour compenser partie de cette somme deux articles qui ne se rencontrent point dans le compte de la recette générale, il est probable que, comme très souvent il n'y avoit point d'argent dans votre caisse que la mienne à force d'y puiser pour le service de la province étoit vide, — il est probable, dis-je, que j'aurai reçu partiellement

cette somme, que l'un des paiements n'aura pas été porté en compte ou n'aura pas été fait. Mon reçu existe. Pourquoi, me direz-vous, l'emploi ne s'en trouve-t-il point vérifié ? Il y a déjà une erreur de deux cens et de florins de déficit, dont j'ai dit le motif en liquidant mon compte. Ajoutez-y encore ce qui manque à cette somme, ce sera du moins de quoi articuler quelque chose, dont mes ennemis, s'il en existe que je n'ai pas mérité d'avoir, peuvent faire usage.

Je vous prie cependant, Messieurs, avant d'en venir à cette extrémité, de considérer l'immense travail que j'ai fait, les fatigues que j'ai essuïé, les dangers auxquels j'ai été exposé, que j'ai été sans aucun intérêt dans des avances de 10, 20, 30 et à la fin de quarante cinq mille florins, que je n'ai jamais reçu ni gages, ni présent, ni récompense, et si tous ces faits sont des crimes pour vous, dont l'amnistie me lave, vous conviendrez au moins dans vos consciences, que tous, tant que vous êtes, vous devez à mes soins infatigables, partie si ce n'est pas toute la tranquillité dont vous avez joui. Ne croiez point cependant que je répète tout ceci pour gagner votre bienveillance. Je vous l'ai donné par écrit, je le répète, je ne demande ni grâce, ni faveur, c'est justice que j'ai droit de requirer, que vous me devez aux titres réclamés cy dessus.

Vous ne payez point les deptes contractées pendant la Révolution, avec quelle justice le refusez vous, Messieurs, si ce refus est fondé quelqu'un doit les paier et l'équité exige qu'on prononce qui. Il est du à Malherbe à Liège une somme majeure ¹. Cet homme a un besoin pressant de son argent, votre injustice, ou celle des autres, l'a forcé à des opérations de banque ruineuses, il se trouve dans la dure et déshonorante nécessité de manquer. C'est vous, ou ces autres, qui êtes cause de la ruine de ce particulier et de sa malheureuse famille.

Je suis à la veille d'être attaqué par d'autres créanciers, ce n'est qu'à vous, Messieurs, que je puis m'en prendre.

Je suis attaqué au Conseil en Flandre, l'acte d'insinuation se

¹ Malou had te Luik belangrijke contracten afgesloten met „sieur Dieudonné Malherbe, marchand armurier” voor de levering van geweren; de rekening van Meyne bevat twee posten betreffende geweren geleverd door Malherbe voor een gezamenlijk bedrag van 19.752 florijn.

trouve ci-joint. Je n'ai pas envie de plaider contre une vérité si on ne me garantit point. J'envoie avec votre refus l'exposé net et vrai de la chose, d'après lui on statuera, le voici en peu de mots.

J'avois l'honneur de siéger aux États pour affaires de mon bureau. Un détachement de volontaires de Staden amène le plaignant Clarisse, parce que ivre il tenoit dans un cabaret des propos séditieux, tendant à exciter des troubles contre le système d'alors. J'ai demandé à ces messieurs ce que j'en devois faire, on m'a dit que je devois le tenir en prison pour quelques jours, il a été mis dans une chambre haute, j'ai dit aux volontaires qu'ils devoient me procurer une information légale. N'en recevant point au bout de huit jours, je l'ai fait relâcher¹.

Cet exposé vous prouvera, Messieurs, qu'il ne s'agit plus de silence, que parmi mes réclamations il s'en trouve qui ne souffrent plus de délai, entre autres est celle de ma charge ou mes griefs dividués. J'ai besoin de faire un voiage qui exigera une absence peut-être fort longue, je puis me trouver dans le cas de devoir l'entreprendre d'une minute à l'autre, et je n'ai point d'envie de laisser ma femme et mes enfants exposés à des tracasseries. Aucune loi de l'ancien ou nouveau régime ne vous autorise à me refuser ma demande, vous me le devez, si vous aimez que mes concitoyens et moi respectons en vous le titre de représentans, comme vous l'êtes par les circonstances.

Si on ne passe sous silence ma présente lettre comme les autres auxquelles on n'a pas daigné me répondre, on sera plus juste ailleurs, j'espère.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect, Messieurs, votre très humble et très obéissant serviteur.

Malou Riga

Ipres 3 aoust 1791.

(A Messieurs, Messieurs les députés composant le département de la Westflandre à Ipres).

Collationné J. B. De Gheus

¹ De Keizersgezinde Jan Clarisse van Hooglede werd op 26 augustus 1790 te Staden aangehouden door Gillis Verleye en Antoine Marteel. Zonder vorm van proces werd hij te Ieper gevangen gehouden door de Volontairen van Malou. Na de omkeer in 1791 had Clarisse bij de Raad van Vlaanderen een klacht tegen Malou ingediend.

NAAM EN WAPENSCHILD VAN DE GULDENBERG- ABDIJ TE WEVELGEM.

A. BENAMING.

Wanneer men de Vlaamse kloostergeschiedenis, tijdens de eerste helft van de XIIIe eeuw overschouwt, stelt men vast dat vele Cisterciënser-vrouwenabdijen gegroeid zijn uit kloosters die, alvorens de levenswijze van Cîteaux over te nemen en tot de Orde toe te treden, aanvankelijk een andere regel gevolgd hadden.

Geen enkel gegeven laat ons toe te veronderstellen dat dit voor de Guldenbergabdij eveneens het geval is geweest. Integendeel! Alles schijnt er op te wijzen dat de orderegels er van het begin af gevolgd werd.

Reeds in de oudste oorkonde waarin er van het klooster sprake is en die uit maart 1215 dagtekent, wordt de abdij een Cisterciënserstichting genoemd¹. Ook het gelijktijdig *vidimus* van de bisschop van Doornik spreekt uitdrukkelijk van „*sanctimoniales de ordine cisterciensi*”². In maart 1217 (n.st.) oorkonden Willem van Komen en zijn echtgenote dat zij, met

Gebruikte afkortingen :

Brugge, S.A. = Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Brugge.

K4 = Abdissenkroniek opgesteld rond 1653 door Dom Joannes Delebarre, monnik van Loos, en opgenomen in zijn *Notae et observationes pro sacro ordine cisterciensi* (Rijsel, Archives départementales du Nord, 27 H 69).

K6 = Abdissenlijst uitgegeven in het verzamelwerk: *Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa*, Parijs, ed. 1876, dl III, kol. 309-313.

R = *Regystre generael*, ligger van de abdij, begonnen in 1624 en berustend in de Stadsboekerij te Kortrijk (Cod. 327).

Statuta = *Statuta Capitularum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, edidit J. Canivez, 8 dln, Leuven, 1933 en v.v.

X = Vlaams cartularium uit het laatste kwart der XIVe eeuw, bewaard in het S.A. te Brugge, *Fonds Wevelgem*.

¹ J. F. FOPPENS, *Auberti Miræi opera diplomatica* (4 dln, Leuven en Brussel, 1723-1748) dl II, blz. 1212.

² Brugge, S. A., *Fonds Wevelgem*, oork. nr 1.

toestemming van hun kinderen, een bunder land, gelegen in de *Strueckersmeers* te Moorseele, geschonken hebben aan „*der kerken van Onser Vrouwen te Moerseele*”, tot het houden van het jaargetijde hunner ouders en van hen zelf ³.

Het feit dat Onze Lieve Vrouw reeds in 1217 als titelheilige van de abdijkerk wordt vermeld, strookt volkomen met de zoëven vooropgezette mening dat de abdij van Moorseele een oorspronkelijke Cisterciënserstichting is, aangezien al de kloosterkerken van de Orde, overeenkomstig de voorschriften van het Generaal Kapittel, aan de Heilige Maagd dienden toegewijd te zijn ⁴.

In een oorkonde, dagtekenend uit augustus 1217, bevestigt gravin Johanna trouwens uitdrukkelijk dat „*Margriete, castleineghe van Curtrycke, den cloester van Moerseele heeft ghefunddeert ter eeren der reinder Maghet Marien*” ⁵. Ook in latere oorkonden komen herhaaldelijk teksten voor die duidelijk op een Cisterciënserstichting wijzen. Zo treffen wij b.v. meermalen benamingen aan als : „*den nonnen van Moerseele vande ordene van Cisteus*” (oork. van 21 juli 1226/1227 ⁶; „*der abdessen ende convente van Moerseele, vande ordene van Cisteus*” (oork. van aug. 1227/1228) ⁷; „*der kerken van Sente Marie van Moerseele*” (oork. van 19 febr. 1232/1233) ⁸.

In de eerste helft van zijn bestaan werd het klooster meestal kortweg „*abbatia*” of „*monasterium de Morsella*” geheten. Zelfs na de verplaatsing van de abdij naar Wevelgem (rond 1242), bleef het klooster nog jarenlang de naam: „*abdij van Moorseele*” dragen. In de oorkonden uit die tijd treffen we o.m. volgende benamingen aan : „*...monialibus de Morselles*”... (oork. van 1 aug. 1247), „*... der abdessen ende convente van Morsele...*” (oork. van 7 nov. 1250), „*... der kerke van Morsele, vander ordene van Cisteux...*” (oork. van 21 juni 1252), „*... ter abdesse ende convente behouf van Moerseele bij Curtrycke...*” (oork. v. 17 febr. 1258, n. st.); „*... abbatisse et conven-*

³ X, f° 8 v°.

⁴ *Statuta*, dl I, blz. 17, XVIII.

⁵ X, f° 25 r°.

⁶ X, f° 40 r°.

⁷ X, f° 25 v°.

⁸ X, f° 37 v°.

tus de Moersella prope Curtracum..." (oork. van 20 febr. 1261, n. st.), „... *religiosas mulieres abatissam et conventum de Moersella...*" (oork. van 14 dec. 1264), „... *ter abdessen behoef ende convent van Morsele...*" (oork. van 11 dec. 1266).

De benaming : „klooster van Wevelgem" komt voor het eerst voor in een notariële akte uit het jaar 1268 : „... *der religieuseur vrouwe dabbessen ende convent van den cloostere van Wevelghem...*"⁹.

Van dat ogenblik af is dit de gewone benaming, al duikt de vroegere in 1285 en 1292 nog een paar malen op.

Het feit dat de Guldenbergabdij in de oorkonden, tot in 1266, uitsluitend benaamd wordt naar de gemeente waar zij aanvankelijk gesticht werd, bewijst nochtans niet dat ze niet heel wat vroeger reeds naar Wevelgem was overgebracht.

Ook na zijn verplaatsing bleef het klooster nog een tijdlang zijn eerste benaming dragen, al zeggen sommige oorkonden uitdrukkelijk dat de abdij toen reeds naast de Leie gelegen was. We lezen inderdaad in een akte van de Doornikse kanselarij, dagtekenend uit mei 1258, en handelend over de aankoop van het goed *Ter Pescherie*, volgende woorden : „*eene stede die men heet Pesscherie, tusschen der Hoye ende der abdie vorseit by der Leie*"¹⁰.

Een gelijkaardige akte van 4 mei 1260-1261 zegt het nog

⁹ A. -M. COULON (*Histoire de Wevelghem*, Brugge, 1890, blz. 288) beweert te goeder trouw dat de benaming : „*abbaye de Wevelghem*" reeds in 1261 voorkomt. Hij beroept zich op een oorkonde uit het Frans cartularium (f° 4 v°-5 r°), volgens dewelke het Kapittel-Generaal der Karthuizerorde de Guldenbergabdij in 1261 zou deelachtig gemaakt hebben aan „*toutes les vertus et bienfaits qui se font présentement en tout notre ordre, ou après pourront être faits par la grâce de Dieu*". Het Vlaams cartularium uit 1520, waarvan het Franse haast een letterlijke vertaling is, plaatst deze akte in 1061, wat vanzelfsprekend onmogelijk is. De vertaler heeft zich daar natuurlijk rekenschap van gegeven en dan maar 1261 geschreven.

Alhoewel de eerste stichting van de H. Bruno, *La Grande Chartreuse*, terug gaat tot 1084, toch werd het eerste klooster der Karthuizerorde in de Zuidelijke Nederlanden, Hérinnes-lez-Engnien, slechts in 1314 geopend, dat van Geertruidenberg pas in 1336 (*Alg. Geschied. der Nederl.*, dl II, Utrecht en Antwerpen, 1950, blz. 507).

¹⁰ X, f° 17-18 r°. Fragm. uitg. : A. -M. COULON, *Histoire de Wevelghem*, blz. 287.

duidelijker : „*een stede die men heet Pescherie, tusschen der Hoye ende der abdie van Moorsele nevens de Leye*”¹¹.

Het is wel spijtig dat de charta, die ter gelegenheid van de installatie van abdis Elisabeth de la Tramerie (29 april 1554) werd opgemaakt, verloren is gegaan, want volgens de *Gallia* zou dit het eerste dokument zijn waarin de abdij van Wevelgem met de naam „*Klooster van O.L. Vrouw van de Guldenberg*” wordt aangeduid¹². Alhoewel deze bewering niet helemaal juist is, vermits wij de naam „*Guldenberg*” reeds ontmoeten in een schepenbrief van 17 augustus 1551¹³, is er toch geen enkel gegeven voorhanden, dat zou toelaten te besluiten dat deze benaming veel vroeger dan het midden van de XVIe eeuw zou zijn ontstaan.

Wel beweert Dom J. Delebarre, dat het door Margaretha van Guines bij de stichting in 1214 geschonken terrein, reeds van oudsher de naam „*Guldenberg*” droeg.

Volgens hem werd de abdij „*Mons Aureus*” geheten, omdat een gedeelte van het oorspronkelijke kloosterdomein te Moorsele een lichte verhevenheid vormde¹⁴.

Dat de naam Goudberg, etymologisch gezien, verband

¹¹ X, f° 19 v°-20 r°. frag. uitg. : A. -M. COULON, *Histoire de Wevelghem*, blz. 287.

¹² K6 : „*Erant tunc temporis (= 29 apr. 1554) 25 moniales, abbatisa computata, ex charta authentica hujus abbatisae institutionis, in qua primum vocatur hic parthenon monasterium B. Mariae de Monte Aureo de Wevelghem*”.

¹³ R, f° 125 v°-126 r° : afschrift van een akte waarin de schepenen van Kortrijk oorkonden dat een geschil, gerezen tussen „*me vrouwe dabbesse ende tghemeene convent van den cloostere vanden ghulden berghe, alias Wevelghem*” enerzijds, en „*joncvrouwe Beatryce Strobbe*”, weduwe van „*Joos van Welsenars*” anderzijds, „*ter cause van acht hondert lants liggende inde prochie Guelegem*”, beslecht werd doordien dat laatstgenoemde het goed recht van de abdij heeft erkend; „*welcke kennesse ende renunchiacie dam martin van damme, religieux, hueverste ende gheestelicke biechtvaderen vanden zelven cloostere, ... uut den naeme vanden zelven cloostere ... accepteerde*”. „*De originele letteren*” bevonden zich in 1619 nog „*in tsecreet vanden voornomden cloostere*”.

¹⁴ K4 : „*... Et quia ea pars fundi erat eminentior, vocatum fuit mons aureus, illudque nomen monasterii, quod nomen adhuc hodie durat, licet vocetur...*, (ratione pagi ad quem secundario translatum fuit), Wevelghem”.

houdt met de hogere ligging van een of ander terrein kan wel niet in twijfel getrokken worden, doch met stelligheid beweren dat deze naam reeds van in de stichtingsjaren aan de abdij gegeven werd, is op zijn minst onverantwoord.

Ten andere, moest de bewering van de kroniekschrijver uit Loos steekhoudend zijn, hoe dan het feit te verklaren dat juist deze benaming tijdens de eerste vier eeuwen van het bestaan der abdij in geen enkele oorkonde betuigd wordt, als wanneer het klooster, in diezelfde periode dan toch tientallen malen met name vernoemd wordt.

Hoger brachten wij reeds in herinnering dat alle kloosters van Cîteaux aan de Heilige Maagd waren toegewijd. Zeer talrijke Cisterciënserinnenkloosters droegen van het begin af aan een naam die dit patronaatschap van de Lieve Vrouw in herinnering bracht. Ter Kameren heette reeds in 1210: „*Coenobium Beatae Mariae de Camera*” (Couvent de Sainte Marie de la Cambre)¹⁵; de Bijloke in 1228: „*Portus beatae Mariae*” (Haven der H. Maria; Port-de-Marie)¹⁶; Marquette, eveneens in 1228: „*Reclinatorium Beate Virginis*” (Repos-Notre-Dame)¹⁷; Flines in 1234: „*Honor Beate Marie*” (l'Honneur Notre-Dame)¹⁸.

Wij wezen er ook op dat de Guldenbergabdij in de dertiende eeuwse oorkonden wel enkele malen vermeld wordt onder de naam: „*Ecclesia (et conventus) (Beate Marie) de Morcellis*”, „*der kerken ende convent onser vrouwen van Morseele*”, enz., doch dat de benamingen: „*abbatia*” („*abdie*”, „*abbaye*”, enz.) of „*monasterium*” („*clooster*”, „*monastère*”, „*couvent*”, enz.) „*de Morsella*” (later „*de Wevelenghien*”) de meest gebruikelijke waren, en dit trouwens ook tot aan de opheffing van het klooster (1797) zullen blijven.

Pas in de tweede helft van de XVIe eeuw treffen we voor de eerste maal de naam: „*cloostere vanden ghulden berghe*” aan (1551), doch van dan af wordt hij geregeld in de bewaarde

¹⁵ Cf. Ch. TERLINDEN, *La vie à la Cambre*, Brussel, 1923, blz. 4.

¹⁶ *Gallia christiana*, dl V, bewijzen, kol. 329.

¹⁷ M. VANHAECK, *Cartulaire de l'abbaye de Marquette*, Rijsel, 1937, dl I, blz. 7, oork. nr IX.

¹⁸ É. HAUTCOEUR, *Cartulaire de l'abbaye de Flines*, Rijsel, 1873, I, blz. 6, oork. nr. VII

dokumenten aangetroffen, onder alle mogelijke vormen, b.v. : „*monasterium B. Mariae de Monte Aureo* (vanaf 1554); « *monasterium Beate Marie de Aureo Monte* » (vanaf 1570); « *mons aureus* » (1639); « *abbatia B. M. Virginis in Monte Aureo* » (1735); « *abbaye (couvent, cloistre) de Notre-Dame du Mont d'or* » (vanaf 1574); « *monastère du mont d'or* » (vanaf 1593); « *den cloostere ende abdie van Wevelgem, geseit onse lieve Vrouwe ten Guldenbergh* » (1668); « *d'abdye ten Guldenberge* » (1760).

Aangezien de abdij van Wevelgem in de handschriftelijke bronnen van vóór het midden van de XVIe eeuw niet één enkele maal de naam *Mons Aureus* draagt¹⁹, dringt het besluit zich op dat deze benaming van betrekkelijk jonge datum is, en hoogstwaarschijnlijk slechts rond die tijd in zwang kwam.

De naam „*Speculum Beatae Virginis*” (« *Le Miroir-Notre-Dame* »; „*Onze Lieve Vrouw ter Spiegele*”), waarmee de Groeninge-abdij in latere tijden herhaaldelijk vernoemd wordt, is naar alle waarschijnlijkheid evenmin zeer oud, vermits we hem slechts in 1584 voor het eerst aantreffen²⁰.

Behalve het klooster te Wevelgem, is er ons slechts één enkele abdij bekend die eveneens de naam *Mons Aureus* droeg, nl. de Benediktijnerabdij St Thierry au Mont-d'or bij Reims²¹

De naam „Goudberg” of „Guldenberg” komt in West-Vlaanderen tamelijk veel voor. K. De Flou²² vermeldt aldus-

¹⁹ De door Dom Canivez (*Statuta*, dl II, a^o 1237, nr 65; a^o 1244, nr 45; a^o 1247, nr 42 en a^o 1249, nr 22) voorgestelde identificatie : „*Mons Sanctae Mariae*” = „*Mons aureus*” moet alleen reeds om redenen van interne tekstcritiek verworpen worden.

²⁰ F. VAN DE PUTTE, *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Groeninghe*, Brugge, 1872, blz. 103-106 : installatie-akte van abdis Elisabeth vanden Berghe (1583-1608) : „... in refugio *speculi Beatae Mariae Virginis Groenyngani* Cortraci erecto”.

²¹ L. H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, dl II, Macon, 1937, kol. 2901.

²² K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie*, dl IV, (Brugge, 1924) kol. 799-802 en dl V (Brugge, 1925), kol. 144.

K. De Flou stipt talrijke namen aan, samengesteld met de adjektieven „gouden” en „gulden”, o.m. : Gouden Bilk, Gouden Dries, Gouden Hil, Gulden Knok, Gouden Polder.

genaamde stukken land of wei te Alveringem, Gaternisse (Zeeuws-Vlaanderen), Houthave, Keiem, Haringe, Ichtegem, Lendelede, Rollegem, Torhout en Woumen; evenzo een wijk te Passendale, een hofstede te Houtave en te Wevelgem, een heuvel te Westrozebeke ²³ en een niet nader bepaalde plaats tussen Bissegem en Marke.

Het ware bijgevolg helemaal niet verwonderlijk dat een gedeelte van het kloosterdomein te Wevelgem, dat inderdaad lichtelijk naar de Leieoevers neerglooid, b.v. reeds in de XVe eeuw, de naam Guldenberg zou hebben gekregen, en dat die benaming naderhand op het eigenlijke klooster zou zijn overgegaan. Dit is natuurlijk weinig meer dan een veronderstelling en het is denkkelijk wel wijselijkst met de *Gallia* te besluiten : « Ceterum unde huic coenobio ... montisaurei cognomen advenerit non ita compertum est » ²⁴.

B. ZEGELS EN WAPENSCHILD.

Het is hier de plaats om het wapenschild van het klooster (« *d'azur à la montagne d'or* ») te bespreken, aangezien het rechtstreeks afgeleid is van de naam zelf van de Guldenberg-abdij.

Dit wapen kan onmogelijk tot de eerste tijden van het bestaan van de abdij opklimmen, vermits de kloosters van de Cisterciënserorde oorspronkelijk geen eigen schild bezaten, doch alleen een zegelstempel om de hun aanbelangende oorkonden rechtsgeldig en geloofwaardig te kunnen maken ²⁵.

²³ De kroniekschrijvers van het einde der XIVe eeuw, o.a. Froissart, vermeldden deze heuvel zeer dikwijls in hun beschrijving van de slag bij West-Rosebeke (1382). Zie hiernopens : *Bull. Geschied- en Oudh. Kring Kortrijk*, dl IV, 1906-1907, blz. 224-225.

²⁴ *Gall. Christ.*, dl III, kol. 309.

²⁵ Men weet dat de blazoenen slechts in de eerste helft van de XIIe eeuw zijn opgekomen. De oudste gekende wapenschilden van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders behoren allen aan bisschoppen toe : 1209-1215 (Langres) en 1222 (Beauvais). Het eerste, van een wapen voorzien abtszegel dateert slechts uit 1301. De schilden van de abdijen en priorijen zijn in de meeste gevallen van nog jongere datum. Vóór de XVe eeuw treft men er zeer weinig aan (één van de oudste is dit van de abdij van Froimont in het bisdom Beauvais : vermeld

Aanvankelijk hadden alleen de abten en abdissen een zegelstempel, die bij hun dood moest gebroken worden. De zegels van de abdissen waren, evenals die van de edelvrouwen, doorgaans ovaal of ogivaal. De beeldenaar bestond meestal uit de afbeelding van de abdis, voorgesteld in staande houding, met de kromstaf in de rechterhand en een gesloten boek in de linker. Het randschrift begon steeds met een kruisje gevolgd van de letter S (= *sigillum*; *segele*), waarna gewoonlijk de naam en de waardigheid van de persoon die het zegel gebruikte, vermeld werd. Van de vele abdissen van de Guldenbergabdij zijn er uiterst weinig zegels bewaard gebleven. Bij ons weten is het oudste dit van abdis Mathildis (? — 1277 ?). Het bestaat uit ongekleurd was en werd bij middel van een dubbele perkamenten strook aan het door Mathildis' nicht, Ysabella van Heestert, in oktober 1277 opgesteld testament, gehecht. Het is 45 mm hoog bij 26 mm breed. Het randschrift, in Gothieke hoofdletters, luidt : „S'ABBATISSE DE MORSELLA”²⁶.

Een oorkonde van april 1296 leert ons het zegel kennen van abdis Ida van Moorslede (1278 ? — 1310 ?) : « *Sceau ogival ..., nonne debout, coiffée en voile, croisée à dextre, tenant un livre fermé de la main gauche accostée de deux fleurs de lys* ».

voor 1348). Zie het artikel van A.-M. Cocheril, *Sceaux et blasons*, in : *Collectanea Ord. Cist. R.*, dl XIV, 1952, blz. 161-177 : „En résumé l'on peut dire que beaucoup de clercs possédaient un blason au XIIIe siècle, presque tous en étaient munis au XIV^{em}e, mais que les communautés religieuses ont attendu la fin du XVe s., pour en user d'une façon constante”. (*a. art.*, blz. 164). Dezelfde schrijver heeft onlangs in samenwerking met Dom A. -M. Dimier, een nieuwe rubriek geopend in de *Collectanea Ord. Cist. R.*, getiteld : *Les plus beaux blasons de l'armorial cistercien* (dl XVIII, 1956, blz. 151-157 en vlg. aflev.).

²⁶ Rijsel, *Archives départementales du Nord*, B 446/1987. Ysabella van Heestert was na het overlijden van haar eerste echtgenoot Zeger van Heule, in het huwelijk getreden met ridder Gerard van Roden, heer van Melle. Een foto van Ysabella's zegel komt voor bij : M. H. FRÈRE en H. VAN HEULE, *Quelques sceaux des anciens seigneurs de Heule et de leurs proches*, in : *Hand. v.h. 35^e Congres v.h. Verbond der Geschied- en Oudheidkundige Kringen v. België*, 26-30 juli 1953, afl. V, Gembloux, z.j., bl. 652-653, pl. III, fig. 3.

Het randschrift luidt : « + S'ABBATISSE DE MORSELLA »²⁷.

Verder zijn er nog een zestal afdrukken bewaard van de zegelstempel van vijf opeenvolgende abdisen uit de eerste helft van de XVe eeuw, t.w. Johanna de Tollenaer (1390 ? — 1409), Elisabeth van den Leene (1409-1413), Margaretha van Marcke (1414-1429), Maria van der Woestine (1429-1440) en Germana van de Dale (1440-1453 ?)²⁸.

Al deze zegelafdrukken stellen een abdis voor, staande in een nis onder een Gothisch baldakijn.

Spijtig genoeg is er van het konventszegeel, dat de Guldenbergabdij evenals de meeste andere Cisterciënserinnenkloosters vermoedelijk reeds vanaf de XIVe eeuw moet hebben gebruikt, geen enkele afdruk tot ons gekomen.

Men weet dat de koop en verkoopakten, de oorkonden betreffende ruilhandelingen, kortom alle officiële bescheiden uitgaande van de kloostergemeenschap, oorspronkelijk altijd de geijkte formule : « *abbatissa et conventus* » moesten dragen. Zo kwam men er al vroeg toe aan deze akten niet alleen het zegel van de heersende abdis maar dikwijls ook dit van het konvent te hechten.

De oudste konventszegels stellen vaak de patrones van het klooster, met name de H. Maagd, voor, gewoonlijk neergezeten op een troon en het Kristuskindje met haar linkerhand vasthoudend²⁹.

Vermits het wapen van de Guldenbergabdij in genen dele overeenstemt met de beeldenaar die voor de konventszegels van de Cisterciënserinnenkloosters vrij algemeen in gebruik was, dringt het besluit zich op dat dit wapenschild slechts van betrekkelijk recente datum kan zijn.

De oudste afbeeldingen er van dateren trouwens slechts uit

²⁷ Cf. D. HAIGNERÉ, *Les chartes de Saint-Bertin*, dl II, Saint-Omer, 1891, blz. 211, nr 1370.

²⁸ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Bewijsstukken van de Rekenkamer van Rijsel*, nrs 14563, 14565, 14577, 14580, 14585 en 14830.

²⁹ Vgl. G. MULLER, *Von den siegeln im Orden*, in : *Cist. Chr.* 1919, blz. 5 en vlg. — Men vindt talrijke afbeeldingen van abdiszegels uit Flines in : É. HAUTCOEUR, *Histoire de l'abbaye de Flines*, 2e uitg., Rijsel, 1909, pl III (blz. 56), IV (blz. 96), VI (blz. 153), IX (blz. 208). Een veertiendeuws konventszegeel is afgebeeld onderaan pl. III.

de eerste helft van de XVIIe eeuw, dus uit een tijdstip waarin de nieuwe naam van het klooster : „*O.-L.-Vrouw-van-den Guldenberg*”, zich voor goed had ingeburgerd.

Volgens de in 1610 verschenen *Carte armoriale de Flandre* was het abdijwapen wel degelijk « *d'azur à la montagne d'or* »³⁰. Het veld van het schild was van azuur en met één enkele heraldische figuur t.w. een gouden berg, beladen.

Ook op de grote kaart (afm. : 1m 15 × 1m 27) van de Rijselse kastelnij, die in 1623 gegraveerd werd door de bekende etsers en wapenkundige uit Rijsel, Martin Doué (1572-1638), staat hetzelfde wapenschild afgebeeld, met dien verstande nochtans dat de berg van zilver is : « *d'azur à une montagne d'argent* »³¹. Deze heraldische kaart, die ongeveer tweehonderd blazoenen, behorend tot de voornaamste geestelijke instellingen van de kastelnij aangeeft, en deze telkens vergezeld doet gaan van een korte historische toelichting, vertoont soms flagrante fouten, zodat we geredelijk mogen aannemen dat de Rijselse graveur zich vergist heeft bij het tekenen van het wapenschild onzer abdij en voor de berg ten onrechte zilver heeft aangeduid i.p.v. goud.

Het is waarschijnlijk in laatste instantie aan deze vergissing te wijten dat de gemeente Wevelgem, die in 1759 ten gevolge van de aankoop van de heerlijkheid van Wevelgem door de abdij, het wapenschild van het klooster had overgenomen, thans verkeerdelijk een zilveren i.p.v. een gouden berg in haar blazoens voert³².

In de rechterbovenhoek van de rond 1643 door Vedastus du Plouich geëtsde afbeelding van de abdij, die in Sanderus'

³⁰ Cf. C. CALLEWAERT, *Armoiries de l'ancienne abbaye de Wevelghem*, in : *Hand. Genootsch. voor Gesch. „Société d'Emulation” te Brugge*, dl. LV, (1905), blz. 353.

³¹ Cf. QUARRÉ-REYBOURBON, *Martin Doué, peintre, graveur-heraldiste et généalogiste lillois*, in : *Bull. soc. d'étud. Cambrai*, 1905, nrs 9 tot 12 en 1906, nrs 1 en 2. Deze studie wordt besproken in : *Bull. Gesch.- en Oudh. Kring Kortrijk*, dl IV, 1906-1907, blz. 94-96.

³² Dit schild („*d'azur à la montagne d'argent*”) werd bij koninklijk besluit van 12 juni 1911 officieel als gemeentewapen erkend. Cf. (E) de GHELLINCK-VAERNEWIJCK, *Sceaux et armoiries des villes, communes, échevinages, chatellenies, métiers et seigneuries de la Flandre ancienne et moderne*, Parijs en Brugge, 1935, blz. 379-380.

Flandria Illustrata werd opgenomen ³³, staat het abdijwapen eveneens voorgesteld, doch zonder aanduiding van de heraldische kleuren. Het kan als volgt beschreven worden : « *écu ovale à une montagne, timbré d'une crosse, la volute tournée à dextre* ».

Een volledig overeenstemmend wapenschild komt voor op het zegel gehecht aan een verzoekschrift dat op 9 januari 1772 door de baljuw, burgemeester en schepenen van Wevelgem tot de abt van Sint-Maartens te Doornik werd gericht, met het doel de vereiste toelating te bekomen voor het vergroten van de veel te klein geworden parochiekerk ³⁴.

Dit schepen zegel is in meer dan één opzicht merkwaardig. Het bewijst o.m. dat het gemeentebestuur, toen de heerlijkheid van Wevelgem in 1759 in bezit kwam van het klooster, het blazoën van de Guldenbergabdij, wier abdis nu dorpsvrouw was geworden, had overgenomen.

De tot nog toe vermelde afbeeldingen van het wapenbord van de abdij behelzen allen slechts één enkele wapenfiguur, nl. een berg. Een achtiendeuws handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel voegt hier echter nog een tweede figuur aan toe ³⁵.

De tekening uit dit weinig betrouwbaar verzamelhandschrift toont ons een ruitvormig schild dat op een veld van azuur (blauw) een gouden berg en in het schildpunt een terras van sinopel (groen) voert ³⁶, en bekroond is met een naar links

³³ A. SANDERUS, *Flandria illustrata*, 1° ed., dl II, 1644, blz. 445; 2° ed., dl III, 1735, blz. 55.

³⁴ Bergen, Rijksarchief, *Fonds Abbaye de Saint-Martin à Tournai; documents concernant l'église de Wevelghem*, akte v. 9 jan. 1772. Cf. A.-M. COULON, *Histoire de Wevelghem*, blz. 45. E. PONCELET, *Sceaux et armoiries des villes, communes, échevinages et juridictions du Hainaut ancien et moderne. Sceaux communaux conservés aux archives de l'état à Mons*, in: *Ann. du cercle arch. de Mons*, dl XXXIII-XXXVII, 1907-1908, blz. 663.

³⁵ Brussel, K.B., hs. nr II, 3577: *Monasteria Belgii*, f° 57 r°. Men vindt een beschrijving van dit hs. in: J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, dl VI, nr 4498, blz. 726-728.

³⁶ „D'azur à la montagne d'or et en pointe une terrasse de sinople”.

gerichte gouden kromstaf waaraan een vaantje van keel (rood), dat met een gouden kwast is afgezoomd, bengelt.

Op een lint, aangebracht onder het schild, staat volgend, grammaticaal onverklaarbaar devies : „*Beatum Maria Virgines*”. Zo'n bastaardtaaltje bewijst op zich zelf al afdoende dat de schrijver van dit compilatiewerk over geen degelijke informatie beschikte, zodat we zijn terras van sinopel, dat ons trouwens uit geen enkele andere bron bekend is, gerust als een verzonnen toevoeging mogen beschouwen en er alle historische echtheid aan ontkennen.

Hetzelfde geldt voor het gevaard schild voorkomend in een ander handschrift van de Koninklijke Bibliotheek³⁷, dat sommigen voor het oorspronkelijke abdijwapen hebben willen doen doorgaan³⁸, doch dat in feite dit is van de stichteres van het klooster, Margaretha van Guines (+ 1221).

Dit schild (gevaard van goud en azuur) staat afgebeeld in het Vlaams cartularium dat in 1520 door de kapelaan van het klooster, Joos Arendts, werd opgemaakt. We hebben hier zeker en vast te doen met het wapenbord van het gravenhuis van Guines, dat dergelijk schild reeds van overouds als familie-wapen voerde³⁹.

Het is zeer goed mogelijk dat de kleuren van dit grafelijk blazoen (goud en azuur) de keuze van de kleuren voor het Wevelgemse kloosterschild hebben beïnvloed.

J. Carpentier⁴⁰ heeft het, o.i., niet bij het rechte eind wan-

³⁷ Brussel, K.B., hs. nr 11, 1930, D.

³⁸ Cf. C. CALLEWAERT, *t.a.p.*, blz. 353.

³⁹ Cf. J. B. RIETSTAP, *Armorial général*, dl I, Berlijn, 1934, blz. 852. Het vaar wordt afgebeeld als gevormd uit beurtelings zilveren en azuren in rijen gerangschikte klokjes; de azuren staan met de top, de zilveren met de basis naar boven, zodat de klokjes van verschillende kleur met de voet aan elkander sluiten. Cf. L. J. M. PHILIPPEN, *Beknopte methodiek der geschiedvorschung*, Antwerpen, 1942, blz. 168.

⁴⁰ J. Carpentier, *Het wapen van Wevelghem*, in : *Hand. Gesch. en Oudh. Kring Kortrijk*, dl XXII (1946-1948), blz. 368. Volgens hem is het afkomstig van het geslacht van Wilerval, die een gevaard wapen voerden, met als kleuren zilver en keel (cf. J. B. RIETSTAP, *Armorial général*, dl II, blz. 1903; wschl. gaat het hier echter over de familie der Ognies comtes de Willerval, en die hadden als wapen „de sinopel à la fasce d'hermine” ! Cf. *ibid.*, dl II, blz. 342). Michel-Alexandre,

neer hij meent de oorsprong van dit gevaarde schild bij een van de dorpsheren van Wevelgem te moeten zoeken. Het gaat, zoals we zeiden, terug tot het grafelijk geslacht van Guines en niets laat veronderstellen dat het ooit door de Guldenbergabdij als eigen wapenschild werd overgenomen ⁴¹.

Dom P. FAVOREL O.S.B.

DE ROMAANSE KERK VAN WESTVLETEREN

Aan de nog bestaande overblijfselen van de romaanse kerk van Westvleteren werd tot nog toe weinig aandacht geschonken ¹. Tijdens herstellingswerken, werden in 1846 romaanse details aan de toren waargenomen ². Z.E.H. M. English schreef in 1939 dat de westgevel waarschijnlijk een overblijfsel van de vroegere romaanse kerk was ³; in zijn uitgebreid onderzoek over de West-Vlaamse romaanse kerken, behandelt Broeder Firmin de kerk van Westvleteren niet. En toch laten de schaarse sporen ons toe deze romaanse kerk te rekonstrueren.

graaf van Anappes en heer van Wevelgem was in 1657 te Ieper in het huwelijk getreden met Cathérine-Marie-Michelle de Ste Aldegonde, dochter van graaf François Lamoral de Ste Aldegonde, en Agnes de Davre, gravin van Wilerval (zie A.-M. COULON, *Histoire de Wevelgem*, blz. 264).

⁴¹ De gegevens voor deze bijdrage werden in hoofdzaak ontleend aan het werk dat de schrijver van bovenstaand artikel gewijd heeft aan de *Geschiedenis van de Guldenbergabdij te Wevelgem*. Dit boek (537 blz. + 24 buitentekst-platen) werd in juni 1.1. gepubliceerd door de zorgen van de *Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk* en kan besteld worden door storting of overschrijving van fr 300 op postrekening nr 303223 van Dhr. Jules Vervenne, Schooldirecteur, Hoogweg 10, Wevelgem.

¹ Westvleteren : prov. West-Vlaanderen, arr. Ieper.

² „L'église de West-Vleteren est beaucoup plus ancienne que celle d'Oost-Vleteren. Sa tour est la partie la plus ancienne; elle conserve des restes du plein-cintre et lors des restaurations, faites il y a un an, on a pu voir distinctement que les ogives du transept sous la tour soutiennent des arcs en plein-cintre”. (F. V., *West-Vleteren*, in *Annales de la Société d'Emulation*, IX, 1847, blz. 230.)

³ *Romaansche Bouwkunst in Westvlaanderen*, Brugge, 1939, blz. 109.

Kliché Kon. Com. Mon. en Landschappen

Kerk te Westvleteren, detail van het westelijk spaarveld op de noordmuur van de vieringstoren. De naad in het metselwerk komt waarschijnlijk voort van een herstelling; een kleinere naad bestaat in de oostnis van die noordmuur alsmede in de westnis van de zuidmuur. Op de andere plaatsen is het metselwerk regelmatig bewaard.

Staande in de kerk, ziet men boven de huidige spitsbogen van de viering nog een gedeelte van de binnenwand van de romaanse vierzijdige middentoren ⁴; de muren zijn 80 cm breed en gemetseld met ijzersteen (limonietzandsteen uit Zuid-Vlaanderen) en nogal harde gele mortel. Binnenwerks meet de toren 5,10 m bij 4,90 m. In elk der vier zijden gaf een rondbogig gesloten opening, van 85 cm. breedte, vanuit de toren toegang naar de vier zolders ⁵; zo weten we ook dat beuk, transept en koor vlak overzolderd waren. Omtrent tot de hoogte van de nok der huidige daken, zijn de vier binnenwanden van ijzersteen; hoger zijn ze van baksteen.

De buitenwanden waren versierd met drie even brede blindnissen; op de oost-, noord- en zuidkant zijn ze nog gedeeltelijk bewaard. Ze zetten aan op een terugsprong van de torenmuur, een weinig boven de oorspronkelijke romaanse dakhelling ⁶. We weten niet hoe die spaarvelden afgesloten waren, daar enkel de aanzetten bewaard bleven.

Op de westmuur van de toren bleef enkel een klein gedeelte van de terugsprong bewaard; aangezien die terugsprong daar hoger zit dan op de drie andere zijden, bleef er niets meer van de blindnissen bewaard. Dit hoogteverschil menen we te kunnen verklaren door het feit dat de benedenkerk maar eenbeukig was; het bredere dak zette even hoog aan als de andere bekappingen (cfr. de vier doorgangsbogen op gelijke hoogte), maar eindigde hoger.

Een ander bewijs voor deze stelling, vindt men aan de westgevel, die ook van ijzersteen is; onder de gotische dakhelling zijn er sporen van een oudere gevelafdekking. De binnenwand heeft meer details bewaard. De gotische west-

⁴ Van beneden is niets van de buitenwanden van de toren zichtbaar, omdat jongere bakstenen muren, van een venstertje voorzien, de toren langs drie zijden ommantelen, enkel een smalle doorgang met het romaans metselwerk latend. Deze baksteenmuren gaan niet hoger dan de tongewelven van koor en kruisbeuk.

⁵ De bogen van deze vier doorgangen bevinden zich op ongeveer 10 m. boven het huidig vloerpeil. De toegang tot de beukzolder is nu dichtgemetseld; de andere bestaan nog.

⁶ Die afschuining bevindt zich 1,30 m. boven de rondboog van de doorgang naar de zolders.

ingang en het bakstenen metselwerk er naast nemen een breedte van 3,15 m. in; aan weerszijden bevindt zich een grote rondbogig gesloten blindnis van ijzersteen, ongeveer 4 m. hoog. Op de zuidkant is die nis 2,20 m. breed, terwijl op de noordzijde de breedte 2,10 m. bedraagt en er naast dit spaarveld nog minstens 30 cm. romaans metselwerk aanwezig blijkt. Waarschijnlijk was de oorspronkelijke romaanse westingang ook door zulke blindnis omlijst. Uit die verschillende afmetingen kunnen we opmaken dat de beuk binnenwerks minstens 8 m. breed was, hetgeen dus breder is dan de toren buitenwerks (6,70 m.). De lengte van de romaanse beuk bedroeg binnenwerks 19 m.

Over de lengte van het koor en het transept bezitten we geen gegevens.

Het romaans bedehuis van Westvleteren behoorde tot een type dat in Vlaanderen weinig sporen nagelaten heeft: de eenbeukige kruiskerk met vierzijdige middentoren. De romaanse kerk van Waarmaarde behoorde tot dit type⁷; er schijnen aanwijzingen te zijn dat men in 1865 een soortgelijke kerk gesloopt heeft te Houtem (Komen)⁸.

L. DEVLIEGHER,
Aspirant N.F.W.O.

KRONIEKACHTIGE AANTEKENINGEN
UIT HET GILDEBOEK
VAN DE BRUGSE DROOGSCHEERDERS
1519-1598

Van het voormalige ambacht van de droogscheerders te Brugge wordt op het Brugse stadsarchief een gildeboek bewaard, dat in 1416 werd aangelegd en loopt van 1413 tot 1786. Het behelst 162 perkamenten bladen, ± 29 cm. hoog

⁷ M. ENGLISH, *o.c.*, blz. 101-103, en uitgebreider bij Broeder FIRMIN, *De romaanse kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen*, Gent, 1940, blz. 231-235 (met grondplan).

⁸ M. ENGLISH, *o.c.*, blz. 63-64.

bij 21 cm. breed, gebonden tussen houten borden met bruin leder overtrokken. Deze band, waarvan voor- en achterplat met ramen, lofwerk en rolstempels zijn versierd, dateert van 1546. Wat de inhoud betreft, volgt op de titel de lijst van de leden van het ambacht bij de aanleg van het boek. Verder komen in chronologische volgorde de inschrijvingen van de meesters en de leerknappen van het ambacht, nu eens in beknopte vorm, dan weer op uitvoerige wijze. Voor de 15e eeuw wordt aan het einde van ieder dienstjaar gewoonlijk de afhoring van de ambachtsrekening vermeld, met aangifte van het batig of het nadelig slot. Dit is ook nog het geval voor de dienstjaren 1501/2 en 1563/4. Tussenin de inschrijvingen staan hier en daar aantekeningen van verschillende aard, onder andere: beschikkingen van de stadsmagistraat, resolutiën van het ambachtsbestuur, opgaven van roerende en onroerende goederen van het ambacht, notities betreffende fundatiën en voor de 16e eeuw zelfs kroniekachtige aantekeningen.

Alhoewel de medegedeelde feiten en gebeurtenissen in hoofdzaak aan de historici bekend zijn, toch zijn deze laatstgenoemde aantekeningen niet van belang ontbloomt. Vooreerst maken ze meestal melding van bijzonderheden, die men wellicht vruchteloos elders zou zoeken. Daarbij laten ze ons toe een blik te werpen op de publieke belangstelling en tonen aan welke gebeurtenissen het sterkst de gemoederen van onze voorvaderen hebben beroerd. Tevens vervolledigen ze onze kennis van de historiografie te Brugge.

Hierna volgt de reeks kroniekachtige aantekeningen, die in het gildeboek voorkomen.

A. SCHOUTEET.

I

Uitvaartdiensten voor de zielerust van keizer Maximilian van Oostenrijk
1519 maart

(Fol. 72, tussen inschrijvingen d.d. 17 en 16 mei 1519).

In 't jaer XV^c XVIII zoo staerf in de maent Lauwe den edel keisere Maximilian, vader van coninc Phelips ende groot-

heere van den edelen keysere Karle ende zyn broeder coninck Fernande, wiens uutvaert ghedaen was te Sinte-Donaes in Maerte daernaer. Ende daer ware alle de dekens met twee vindere ter uutvaert ende niemeer. God ghedincke de ziele. Ende in alle prochiekerke ooc een uutvaert, ende mesdach toter noenne, ende alle ambochte ende ghilde moeste ooc doen doen een ziellemesse ende daer waren zy ghedacht elc in 't zynne om te komme offere. Ende acht daghe daernaer zoo dede die van Onser-Vrauwe ooc een scoen dienst, ende de coor ende de voorkerke behanghe met zwaerte laken ende scoen licht van torse ende van kersse.

2

Feestviering naar aanleiding van de verkiezing van
Karel V tot Rooms-Koning
1519 juni 28

(Fol. 73 v., tussen inschrijvingen d.d. 16 mei en 24 juni 1519).

In tzelve jaer, XXVIII in Junio, zoo ware vergadert de VII cuervuesters om te kiesenne een Romsche-Conninc om die Keysere te worde; dewelke heere met en ghemeenne acorde koose den edel conninc Karle. Bij dewelke de mare commende te Brugghe groote feest ende triumphie ghedaen was van scoen vieren ende abatements drie daghe lanc. Ende daer was gheordineert een scoenne processie-generalle buute in 't cloostere van den Roe Zusters buute den Ezelporte, aldaer ghedreghe was et werdich Helich Bloet, ende elc ambocht droughe alsoovelle toorsse als zy keersse draghe up den Helich Bloetdach, twelke ghedraghe ware vóór dat werdich Helich Bloet, gaende ende keerende. Ende de viere ghilde¹ stonde in scoenne ordonnancie buute der porte, ende elc deke met zinne volke achter de processie.

3

Maria van Hongarije, algemeen landvoogdes van de Nederlanden, kan bij de vernieuwing van de wet van Brugge niet aanwezig zijn, om reden van de terugkomst van Keizer Karel V uit Duitsland

1548 september 10

(Fol. 94, tussen inschrijvingen d.d. 16 sept. en einde okt. 1548).

Als men screef XVe hactenveertich zo was de wet van

¹ D.w.z. : de vier wapengilden of schuttersgilden van de stad.

Brugghe vermaecht den tyensten dach van September, ter cause dat min vrouwe Marie, de regente van den lande, suester van onse ghenadeghe Keysere, hertoghe Karle, begheerde zelve in persone te wesen te Brugghe om die te vermaken, maer daer cam zulke niemare ende zulk belet dat zou niet komme en mochte, want ons ghenadeghe Keysere die was up dat pas nederecommen uutten Duschen lande, daer hy by Gods gratie scoenne victoyre gheadt hadde ende brochte den hertoghe van Sasse ende den graeve van Hesse metten hem te Bruesselle als ghevanghe ende hadde vercreghe vele scoenne victore ende ghebrocht alle zynne viande onder zyn subgettie, Gode lof.

4

Blijde Inkomst van Filips II te Brugge

1549 juli 21

(Fol. 95, tussen inschrijvingen d.d. 19 aug. en 30 sept. 1549)

Item, in 't jaer XLIX in de maent van Hoymaent den XXI sten zoo dede de Keiserlicke Majesteit doen den entree van zynne zonne binne der stede van Brugghe met groote triumphe, ende was heerlicke ontfanghe, ende 's anderdachs zoo besour hi 't lant up de Maert. Daer was een costelick stalaige ghemact, daer alle de heere vergaert ware, ende daer ware groote menichte van steken gouds ende van zelve ghesayt, ende daer was de scoutteheten van Brugghe ruddere ghesleghe, heere Jacop Despaers.

5

Processie-generaal met het Allerheiligste naar de Minderbroederskerk

1568 december 5

(Fol. III, na een inschrijving d.d. 24 febr. 1568).

Item, anno 1568 den 5en in Decembre so drouch men processie-generael metten Heylighen Sacramente ten Graeu-broeders om den almoghenden Heere te bidden om gratie van victorie te verwerven teghen de vianden des geloofs ende der cristene religie, ende dat de verdoolde mochten commen tot der warachteghe kennesse des geloofs van Ons Moeder de heylighe, catholycke ende apostolycke Kercke.

6

Processie-generaal met het Heilig Bloed naar de Onze-
Lieve-Vrouwekerk
1569 januari 25

(Fol. III, volgt onmiddellijk op het voorgaande nummer).

Item, den 25en in Lauwe up Sinte-Pauwelsdach in tzelve jaer zo drouch men processie-generael met den weerden Heylighen Bloede totter collegiale kercke van Onser-Liever-Vrauwe, ter cause van de groote pardoenen die binder selver stede hier te vooren 14 daghen ghecelebreert hadden geweest, updat eenyeghelic, in state van gratie hem gestelt hebbende, zoude te vierichlicker den Heere bidden duer zyn weerde Heylich Bloet, dat Hy ons gratie zoude willen verleenen teghen onsen vianden des geloofs, ende voort zo boven verhaelt es in de eerste ghesciet.

7

Feestviering naar aanleiding van de geboorte van een
erfprins
1572 januari 5

(Fol. II3, tussen een inschrijving d.d. 5 jan. 1572 en het volgende nummer).

Item, up den 5en dach van Lawe XV^cLXXI up den Vercoerren Maendach zo drouch men te Brugghe prosessye-generael ende was gheboeden den gheellen dach mesdach gheen wynkels open te doenne ende men bedref groete ghenouchte van vierren ende van scyeten ter blyscepe van den nyewen gheboerren cuenyck van Spaenye.

8

Mislukte aanval van de Geuzen op de stad Brugge
1572 juli 21

(Fol. II3, tussen het voorgaande nummer en een inschrijving d.d. 10 jan. 1573).

Item, up den XXIen Hoymaent XV^cLXXII up Marya Madaleenenavent, 's morghens ten zes hueren vroech, dat men de clocke up de Halle eenbooyer slouch, ter cause dat de wyanden voer de stede quaemmen ende meenden de stede te werraen, maer de heeren van Brugghe vaerren wysere

beraen : eer de clocke zeven hueren, zach mender te Brugghe XLII dussent mannen met waepen in slachooerden staen ende zy wertrocken zaen heer twe hueren daernaer.

9

De Heilig-Bloedprocessie doet haar omgang binnen de stadswallen onder gewapend escorte

1573 (mei 3)

(*Fol. 114, na een inschrijving d.d. 12 mei 1573*).

Item, in tselve jaer hup den Helleghen Blooetdaech zoo drooech men et Elich Blooet ronsomme de stee van binnen; de stee en de poorten vaeren al gheslooeten van daet de proosseseye begosste te gaenne toot daet et Elich Blooet ronsomme de stee ghedreghen waes, en alle de ghylden ghinghen in 't aernaes.

10

Hevig onweder op de octaafdag van het H. Sacramentsfeest

1573 mei 28

(*Fol. 114, tussen het voorgaande nummer en een inschrijving d.d. 5 juli 1575*).

Item, in tselve jaer up den XXVIII daech van Meye, ende eet vaes de octave van den Helleghen Sakerreme, soo quaemmer sulck en tempeest van ongheverte naer de noenne tusschen drien ende 4 hueren, bin daet men de proosseysseye drouch, zoo daet elc in de husen moeste loopen en de priesters met et Elich Sakerment van grooter tempeste van waeterre offet met sesters hutten hemmelle ghegooten adde ghevest en van groote duunderslaeghen zoo daet de toorre uppe de Alle een groot stick van de pillaerren van de lanterne ghebrooken waes, vaerduerre zerre grootte scaede gheschiede in et daeck van de Alle over de syde van de koesalle en up de cammere van de saeyen, daer men se looeyt, daer bleef eennen maen doot van den eet en zinnen naemme vaes Fransoos Boeuy een van den eet, een saeywevere, en noch mer groette ander schae in een hus daeromtrent. In et daeck van de Alle vaes mennicheenich gaet en één zoo groot datter wel een peert duerre vallen zoude en alle de solders en tafels ten avennaent.

II

Relaas van de Spaanse Furie te Antwerpen
1576 november 4

(Fol. 116 v., tussen inschrijvingen d.d. 27 okt. en 6 dec. 1576).

Item, den IIIsten dach van November, Sondaegchs naer Alderheeleghendaech in 't jaer Ons Heeren [als men] 1576 screef, t' Haentwerpen ut het cassteel van Spaeinsche gaernizoem zoo menich man verslegghen bleef Sondaechs ten twaelf huerren, zoo eit bleeck quaemmen inne als bryeischende leuwen vreet et vyel zueirre over den scraeins in stat daer wyf kinders quaemmen in 't vuerre duer Duueis verraders garnizoem wyert Statenvoelck verslaeghen ende de Duueischen en wyerden daer niet ghevyert maer al doot ghesmeten ende de borghers duer disorden wyerden vernielt en et 't vyer in der stat ghesteeken ende ghepyliert drye daghen laeince hebben ghemoert ende ghedoot. Godt wyl ons beschermmen voer sulken noo[dt]. Amen.

12

Laatste Heilig-Bloedprocessie rondom de stad
1577 (mei 3)

(Fol. 118, tussen inschrijvingen d.d. 28 aug. en 24 okt. 1577).

Item, in et selve jaer was de lasten Helic-Bloedach dat men et Helic Bloet ronsomme de stede drouch en dat de ambochten met aerlyder keersen ghinghen in prossecye. Ende et jaer daernaer wyert et Helic Bloet over de Vrydachmart ghedregghen doer de Noertsantstrate en soe doer de Hoechpoerte in ghedregghen tot de Heleghe-Bloetkerke. Ende de wet en hielden gheen maelyt noch gheen ambochten en vergaerden.

13

Vreugdevuren ter gelegenheid van de Blijde Inkomst
van de hertog van Anjou, landsheer van de Nederlandse
gewesten
1582 (juli 17)

(Fol. 123, tussen inschrijvingen d.d. 8 aug. en 29 sept. 1582).

In 't jaer 1582 den... (a) zo was binder stadt van Brugghe groote triumphe van vieren up den Burch, ter Burse, ter Cranen ende ter Mart, ter blyder incomste van den nieuwen ruwaert Duc d'Alenson; ende was ghelogiert in 't Princenhof.

(a) In het origineel niet ingevuld.

14

Feestviering naar aanleiding van het sluiten van de vrede
te Vervins, tussen Filips II, koning van Spanje, en
Hendrik IV, koning van Frankrijk

1598 juni 4

(Fol. 128, tussen inschrijvingen d.d. 15 april en 28 nov. 1598).

Item, den IIIIen van Junius was te Brugghe uudtgheroopen den paeyus van Frankerycke jeghen den cuenynck van Spaeyen up eenen Sondachnuchten ten neghen hueren, ende men bedreef groote blytschap van te vieren. Men drouch prooessie generael met het Heelych Sacrament ende de prooessie ghynck duer de Hoochstrate, duer de Jacopynnestrate alsoo commende duer de Wollestrate over de Maert naer de Slypstockstrate. Ende de straten waren overdeck met meyen ende men luyde de groote clocke. Dit was ghedaen in 't jaer Ons Heeren Jesu Cryste 1598. God sy ghedanck van synder gratie.

Boekbesprekingen

JEAN PURAYE, *Dominique Lampson, Humaniste. 1532-1599*. Préface de Marie Delcourt. Uitg. Desclée De Brouwer, 1950, 119 blz., 16 pl.

Deze biographische studie heeft niet het doel volledig te zijn, alleen „de rappeler quelques traits de sa vie et de souligner les caractères essentiels de son œuvre”. In die zin dan geeft de auteur een sommaire biographische inleiding, en behandelt daarna in afzonderlijke hoofdstukken Lampson als diplomaat, als dichter, als humanist, als kunstenaar, als criticus. Een franse vertaling van een vijftal brieven, die overigens reeds werden gepubliceerd, besluit het ganse werk.

Wanneer we deze studie alleen uit historisch-critisch oogpunt onderzoeken, komen meerdere onnauwkeurigheden aan het licht. We bedoelen hier vooral de biographische schets. Over Lampsons jeugdjaren krijgen we geen enkele verwijzing, vooraleer hij de Leuvense Universiteit binnentreedt. Geen enkele nota situeert Lampson in het Brugse humanistenmilieu, waarmee hij ongetwijfeld betrekkingen onderhield. Ten bewijze de correspondentie die Lampson met P. Vulcanius voerde, verder de uitgave van zijn *Lamberti Lombardi... Vita* door H. Goltz te Brugge in 1565, terwijl Goltz reeds voorheen van Lampsons muntenkabinet mocht gebruik maken; verder de samenwerking Lampson-Philips van Maldegem, voor wat de uitgave van *Le Petrarque en rime francoise* door deze laatste aangaat.

Daarbenevens diept de auteur nergens de aard van de betrekkingen tussen Lipsius en Lampson uit, terwijl we evenmin een duidelijk inzicht krijgen in de verhouding Ximenius-Lampson. Misschien was hier gelegenheid een parallellisme te ontdekken in de agitatie van Lorenzo de Villavicencio én tegen Ximenius én tegen Cassander en zijn volgelingen te Brugge.

De bedoeling van de auteur was klaarblijkelijk veeleer Lampsons activiteit op het gebied der schone kunsten naar voor te brengen. Hierbij is Lampsons belangrijkheid, o.m. gelegen in het feit dat hij Vasari onder zijn correspondenten telde, onbetwistbaar, wat de auteur overigens op verantwoorde wijze onderlijnde.

A. Dewitte.

- D. LAMPSON, *Les Effigies des peintres célèbres des Pays-Bas. Edition critique* par JEAN PURAYE. Uitg. Desclée De Brouwer, 1956, 76 blz., 23 portretten.

In een merkwaardige presentatie brengt de auteur, naast een korte biographische inleiding, een fac-simile uitgave van de *Pictorum Aliquot Celebrium Germaniae Inferioris Effigies* (H. Cock, Antw. 1572) van de hand van D. Lampson. Op de verso-bladzijden geeft J. Puraye de vertaling der Latijnse onderschriften, die de portretten der drieëntwintig schilders begeleiden, en tevens een ruime bibliographie over de persoon der behandelde schilders, en over Lampsons bijdrage desbetreffende. Ook wordt niet nagelaten de gravures in hun milieu te situeren, en de eventuele auteur, samen met de inspiratiebron voor het portret naar voor te brengen.

Deze uitgave bezit een dubbel belang. Vooreerst cultuurhistorisch brengt ze ons een reeks gravures die tot de beste portretten behoren, door de Nederlandse XVIe eeuwse school voortgebracht. Vervolgens onderstreept deze uitgave op een duidelijke wijze de kritische zin van D. Lampson in de keuze en beoordeling van zijn landgenoten-schilders. De kunstenaars die Lampson reeds in zijn tijd als de meest volwaardige beschouwde, zijn dezelfde die op heden door de esthetici als de meest representatieve worden beschouwd.

Het verdient de aandacht dat dit werk van Lampson voor Karel van Mander als vergaande inspiratiebron diende; en verder hoe uit het contact Lampson-Vasari een vruchtbare samenwerking ontstond. Zo gingen o.m. de nota's in Vasari's *Vitae* (1568) over de *artefici Fiammighi* voornamelijk op Lampsons aanwijzingen terug.

Waar het geheel van het critisch apparaat, door de auteur aangewend, de meeste waarborgen biedt, lijkt ons de argumentatie, om ook de keuze der gravures op Lampsons actief te plaatsen minder overtuigend. Zo liet schrijver zich ook éénmaal verleiden de franse vertaling van het Schilderboek van K. van Mander te citeren, waar hij beter het origineel had aangeduid (blz. 24). Deze kleine afwijkingen gaan echter onopgemerkt voorbij in een geheel, dat aansluitend bij de vorige studies van de auteur, bijzonder geslaagd mag heten.

A. Dewitte.

H. HOSTE, L. DE BAENE, ST. LEURS, J. VAN MIERLO, R. VANDENBERGHE, *Damme*. Antwerpen, uitgegeven door de Vlaamse Toeristenbond, 1956, 27,5 × 21,5 cm., 195 blz., 78 platen, 250 F.

Als hulde-album door de Vlaamse Toeristenbond aan prof. dr. ir. Stan Leurs opgedragen, hebben L. De Baene, Huib Hoste, J. Van Mierlo en R. Vandenberghe enkele opstellen en nota's over Damme gebundeld. J. Van Overstraeten schreef het *Lectori Salutem*, Huib Hoste had de algemene leiding en leverde enkele bijdragen, ten dele samen met de gehuldigde St. Leurs.

Zeggen wij onmiddellijk dat het album een merkwaardige aanwinst betekent voor de kennis van de Brugse voorhaven, in 't bijzonder wegens het prachtig en omvangrijk illustratiemateriaal. Talrijke mooie foto's (afbeeldingen 1 en 16 zijn van Walter Bossier en niet van Herman Bossier, zoals bij vergissing wordt aangegeven), de oude plannen van Jacob van Deventer, Marc Gerards, Pieter Pourbus, J. Lobbrecht, J. M. Koeck, opstand en plattegrond en schetsen naar de voornaamste gebouwen, maken van dit album een nuttig handboek, voor degene die de geschiedenis van Damme willen nagaan.

Niemand kent beter het verleden van Damme dan R. Vandenberghe. Zijn documentatie bestrijkt alle aspecten van de oude Zwinstad. Deze auteur neemt dan ook in het album het ruimste en het meest belangwekkend aandeel. Voornamelijk werd de economische geschiedenis van de havenstad met haar stapelrechten, verder de aanleg van de vestingen goed gedocumenteerd. De gegevens blijken historisch gegrond en worden vaak met uittreksels uit de plaatselijke rekeningen gestaafd. Het is dan ook zeer jammer dat de referenties niet met de gewenste nauwkeurigheid werden aangegeven.

Van het gewichtig aandeel van Huib Hosten mocht men eigenlijk meer verhoppen, temeer daar de auteur bijzonder streng, zoniet vooringenomen blijkt te zijn t.o.v. vroegere auteurs. Er wordt geen bibliografie gegeven, schrijft Hoste, omdat de voetnoten hierin voorzien en omdat in de bibliografie „werken zouden voorkomen waarin (de auteur) niet voldoende vertrouwen meent te mogen stellen” (blz. 17). Waarom vermeldt Hoste deze werken niet, samen met de nodige kritische aanmerkingen? Over de verdwenen muurschilderingen van de kerk, worden lange citaten uit *Rond den Heerd* (16 september 1890) overgenomen, waarbij de auteur besluit dat hij de „kunsthistorische beweringen van Rond den Heerd niet delen kan”, doch de lezer verneemt niet welke deze verkeerde beweringen zijn. In dit verband worden de uiterst

belangrijke en verdienstelijke natekeningen door Camille Tulpinck (1890) van deze muurschilderingen, zonder enige grond, als armtierige documenten bestempeld.

Als bouwkundige bestudeert Huib Hoste hoofdzakelijk het kerkgebouw. De studie van dr. L. Devliegheer, *De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in Westvlaanderen gedurende de XIIe eeuw*, eerste deel, 1954, Damme blz. 217-228, wordt vermeld doch niet besproken, tenzij om te verklaren: Wij kunnen ons met de besluiten van de schrijver niet verenigen. Opnieuw stelt de lezer de vraag: welke besluiten? Aan het werk van L. Devliegheer worden nochtans drie clichés ontleend (afbeeldingen 29-30 en 32, bij Devliegheer afbeeldingen 33, 35 en 36) zonder op dit auteurschap te wijzen. Men is gerechtigd te veronderstellen dat Hoste dan op voorbeeldige wijze de bouwgeschiedenis van de kerk zou schrijven, om de „belangstellende leek wegwijs te maken” (blz. 134). Wij moeten echter vaststellen dat niemand, hij weze leek of deskundige, in de vier hoofdstukken die over het kerkgebouw handelen, enige klaarheid zal aantreffen. De studie kon bezwaarlijk op een meer verwarde wijze worden opgevat, terwijl ontelbare taal- en zetfouten niet getuigen van bijzondere zorg.

Over de kunstwerken die in de kerk, het stadhuis, het hospitaal, het Van Maerlant-museum zijn bewaard, vindt men in het album zo goed als niets. Er wordt zonder meer verwezen naar de gids van Vandenberghe (Uitgave Gidsenbond, Brugge). De twee veertiend'eeuwse klokken van het stadhuis worden niet vermeld, doch van een klok in de kerktoren geeft Hoste het opschrift en de datum 1794. De auteur schijnt niet te vermoeden dat deze klok niet meer bestaat en niet in 1794 werd gegoten, doch toen verdween. De bron wordt hier niet aangegeven: *J. Weale, Bruges et ses environs*, 4^e uitgave, Brugge, 1884, blz. 239. R. Vandenberghe wijst er ons op dat kanunnik Tanghe, in zijn Parochieboek van 1862 sprak van een klok waarop men las *Maria is mijnen naem, 1466*.

Betreffende de stichting van het Sint-Janshospitaal in 1249 wordt door Hoste (blz. 167) verwezen naar de reeds vermelde *Gids voor Damme* en naar de posthume uitgave van J. OPDEDRINCK, *St. Jans Hospitaal te Damme. Geschiedkundige aantekeningen*, Tielt, 1951. Hoste had de *addenda en corrigenda* van M. English moeten aanhalen, waarin duidelijk bewezen wordt dat het reglement van 1249 een inrichting in volle bedrijvigheid veronderstelt en dat de stichting van het hospitaal hoger opklimt (*Het Hospitaal te Damme, Hand. van het Genootschap voor Geschiedenis, Société d'Emulation*, deel LXXXVIII, Brugge, 1951, blz. 134-142).

J. Van Mierlo wijdt een drietal kernachtige bladzijden van

het album aan Jacob van Maerlant en bespreekt o.m. de nieuwe stellingen van J. Noterdaeme. Van L. Debaene leest men, om te besluiten, een korte en degelijke studie over Uilenspiegel te Damme, waarin de plaatselijke Uilenspiegel-traditie en -uitgaven worden belicht.

Men had voorwaar meer verwacht van een album dat de Vlaamse Toeristenbond aan prof. Stan Leurs en aan de historische stad Damme schonk. Het werk geeft een nogal schamel beeld van ons Vlaams potentiaal aan kunsthistorische en toeristische krachten. Zuiver wetenschappelijke methode werd niet nagestreefd — zo schrijft Hoste (blz. 135) — doch ook goede vulgarisatie stelt eisen die de uitgevers, die ons steeds aan het beste hebben gewend, ook nu niet mochten over het hoofd zien.

A. J. de B.

A. VERBOUWE, *Iconografie van het arrondissement Oostende*.

Brussel, 1957. Groot in octavo, 240 blz. waarvan 32 blz. illustratie, 240 F.

In deel XCI (1954) van ons tijdschrift werd het verschijnen gemeld van het tweede deel van de reeks „Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen”, nu kwam ook een derde deel van de pers en dit boek behandelt het arrondissement Oostende.

Het zal niet meer nodig zijn het belang van deze verzameling aan te stippen. Met zeer grote nauwgezetheid ging de schrijver alles noteren wat maar enigszins het vroegere uitzicht van Oostende en omgeving kan belichten. Natuurlijk vormt de stad Oostende zelf het interessantste stuk. Voor deze stad alleen geeft de schrijver 873 verschillende nummers gaande van de 16^e tot einde 19^e eeuw. Iedereen zal begrijpen dat niet alle nummers even belangrijk kunnen zijn. Zo had, bijvoorbeeld, het eerste nummer best achterwege kunnen blijven: een tekening die een reconstructie zou moeten zijn van het oude Oostende, verschenen in het Oostende-nummer van „West-Vlaanderen”, Mei 1955. De schrijver wilde echter zo volledig mogelijk zijn. Hij moest immers ook heel wat illustraties vermelden die ons hetzelfde tonen. Vooral deze die het beleg van Oostende voorstellen, beleg dat wij ook konden bewonderen tijdens de tentoonstelling Vlaamse Kunst in Brits bezit op de schilderij van S. Vrancx. Van deze schilderij gaf dr De Smet een merkwaardige beschrijving in het „Beertje” van 1957.

De geschiedschrijver van Oostende zal wel het kaf van het

koren kunnen onderscheiden en het werk van de heer Verbouwe maakt hem de studie zeer gemakkelijk. Er zal waarschijnlijk nog niemand geweest zijn die al de in dit boek vermelde kaarten bestudeerd heeft. Dat zou nochtans een zeer nuttige taak zijn. Heel wat duistere problemen zouden er door in het klare getrokken worden. Zo zou men, na een dergelijke studie, bijvoorbeeld wel kunnen zeggen waar de kerk van de oude stad juist gestaan heeft. Kaarten uit de 16^e eeuw, en zelfs nog sommige uit het begin der 17^e eeuw, geven ons de afbeelding van de oude toren (hij is trouwens slechts in 1609 volledig vernield). Als men die interessante kaart van 1593, die de heer Verbouwe in de illustraties reproduceert, bekijkt, zou men zeggen dat de toren in de verlenging van de Christinastraat stond, op het tegenwoordig strand of een eindje in de zee. Op de kaart van Deventer ziet men hem iets meer oostwaarts getekend, tussen de verlenging van de Christinastraat en de Kapellestraat. In elk geval niet op de plaats waar nu het kursaal staat. En toch vond men daar, in 1951, tijdens werken aan het kursaal, drie grafstenen uit de 13^e of 14^e eeuw (zie ons tijdschrift 1951, blz. 161). Zo zijn er nog heel wat problemen op te lossen.

Hetzelfde kan gezegd worden voor de onmiddellijke omgeving van Oostende. Voor deze streek ook geeft de schrijver veel materiaal. Er zijn te Oostende veel mensen die belang stellen in de geschiedenis van hun stad en zelfs van haar omgeving. En misschien zijn er wel die 's Zondags, in plaats van een wandeling langs de dijk, een fietstocht maken naar Stene of Snaaskerke. Ze kunnen daar nu immers veel leren vooral sedert het verschijnen (o.a. in Biekorf) van de studie die dr Amerijckx maakte en die een nieuw licht werpt op de jonge polders rond Oostende. Dank zij het kartografisch materiaal dat de heer Verbouwe ons aanwijst, kunnen wij vaststellen dat de man van de bodemkartering, de evolutie van de bedijking juist voorgesteld heeft.

De dorpen die verder van Oostende afgelegen zijn, bezitten echter minder kartografisch materiaal. Maar toch moet er meer voorhanden zijn dan de heer Verbouwe ons geeft. Het ware echter moeilijk dat allemaal op te sporen, daarvoor moesten zeer veel archieffondsen doorgelopen worden want niet alles zit gerangschikt in het fonds der kaarten. Voor het Waaihof en het Splenterhof te Snaaskerke, bijvoorbeeld, moest het archief van Ter Doest-Ter Duinen nagegaan worden. Om dit tekort te vergoeden zou het misschien nuttig geweest zijn dat een deel van de kaart van Pourbus bij de illustratie gevoegd ware (iedereen weet dat deze kaart zich in het stadhuis bevindt en niet in de stadsbibliotheek zoals op blz. 194 verkeerdelijk wordt geschreven).

Wij moeten echter reeds zeer tevreden zijn dat we zoveel gekregen hebben. Het werk van de heer Verbouwe hoort dan ook thuis in de bibliotheek van iedereen die de streek van Oostende wil bestuderen.

D. Verstraete.

J. GELDHOF, *50 Jaar Christelijke Arbeidersbeweging, Izegem*. Gent, 1956. 148 pp., ill.

Dit boek werd uitgegeven ter gelegenheid van de vijftigste verjaring van de stichting van het eerste kristelijk syndicaat te Izegem.

Het begint met een buitengewoon levendige beschrijving van de atmosfeer die te Izegem heerste van 1850 tot 1925. Wij zien er de arbeiders die zich moeilijk aanpassen aan het werk in de fabriek; de ruwe zeden en de dronkenschap uit die dagen, een gevolg van de grote armoede, de invloed van onderpastoor Slosse en meer andere inlichtingen over het dagelijks leven.

Reeds vóór 1906 bestonden kristelijke volkswerken te Izegem. In 1872 stichtten de katholieken een ontspanningsvereniging voor werklieden, met een eigen lokaal. De liberalen waren hun echter voor geweest en hadden reeds in 1863 een vereniging voor onderlinge bijstand opgericht. Daarom werd in 1874 door onderpastoor Vandendriessche een spaarkas, leen- en borggilde en een ziekingilde gesticht. Al deze inrichtingen werden in 1883 opgenomen in de Bond der Verenigde Werklieden.

In 1891 verscheen de Pauzelijke encykliëk „Rerum Novarum”. In de geest ervan werden te Izegem beroepsverenigingen gesticht waarin patroons en arbeiders verenigd waren, maar de eerste hadden er alles te zeggen. Voor hen schonk de familie Gillès de Pélichy in 1898 het nieuwe Volkhuys.

In 1906 konden de socialisten eindelijk voet vatten te Izegem. Dan eerst begon men kristelijke syndikaten in te richten waarin alleen werknemers opgenomen werden. Weldra bestonden aldaar acht kristelijke syndikaten. De eerste syndikalistes zowel de socialisten als de kristelijke, werden aanzien als revolutionairs. Hun actiefste leden werden gebroodroofd. In 1912 kregen de kristelijke syndikaten een eigen blad „Het Iseghemsche Volk”, gesticht door onderpastoor Fr. Dewitte. Er volgden nog twee ander sociale stichtingen: het kristen Vlaams Vrouwenverbond en de koöperatie „Ons eigen Brood”.

De oorlog 1914-1918 bracht veel armoede onder de werklieden te Izegem. Na de oorlog was er eerst geen werk, maar weldra hernam de nijverheid en moest er overgegaan worden

tot talrijke stakingen om een menswaardig bestaan te overen. Na 1920 kende de Izegemse nijverheid een bloeitijdperk dat duurde tot 1931, wanneer het Engelse pond gedevalueerd werd, en daardoor de uitvoermogelijkheden verminderden. Dit had een zware weerslag, zowel op de schoen- als op de borstelnijverheid.

In 1920 werd de familiemutualiteit „Vooruitzicht” gesticht.

De kristelijke arbeiders deden ook hun intrede in de politiek. In 1912 hadden zij één vertegenwoordiger in de gemeenteraad, maar in 1921, ten gevolge van het zuiver algemeen stemrecht, hadden zij er vijf leden, alsook een gekoopteerd senator.

Toch kende de kristelijke arbeidersbeweging een scheuring. In 1925 verlieten vijfhonderd vlaamsgezinde schoenmakers het kristen syndikaat en stichtten een nieuw Vlaams syndikaat, dat zetelde in het Vlaams Huis.

Sedert 1921 beschikt de kristelijke arbeidersbeweging te Izegem ook over enkele sociaal-kulturele inrichtingen ten bate van haar leden.

Toen kwam de oorlog van 1940. Om contact te houden met de onderscheidene inrichtingen, werd in december 1940 „De Kristelijke Werkliedenbond” gesticht, waarin na de oorlog al de volwassene loontrekkenden werden opgenomen.

Voor de jaren 1945-1956 geeft het boek talrijke statistieken over het leven van de beweging.

Als bijlage hebben wij een opgave van 78 stakingen en opstandige bewegingen die te Izegem uitbraken van 1884 tot 1940.

Dit uitstekend werk geeft een klaar en duidelijk overzicht van de ontwikkeling van de kristene arbeidersbeweging gedurende de laatste honderd jaar in een opkomend nijverheidscentrum van West-Vlaanderen, en is een belangrijke bijdrage tot de studie van de sociale evolutie van onze provincie.

Jos. De Smet.

Kroniek

(Afgesloten op 31 Mei 1957)

In Memoriam

Op vrijdag, 19 oktober 1956 overleed te Brugge, op 56-jarige leeftijd, de heer *Jozef Axters*, raadsheer bij het Hof van Beroep te Gent en voorzitter van de beheerraad der „Algemene Practische Rechtsverzameling”. We gedenken hem in onze kroniek, omdat hij lid was van ons Genootschap. Stelde hij belang in de geschiedkundige wetenschap, zijn aandacht en zijn bedrijvigheid waren helemaal toegespitst op de rechtswetenschap. Van hem wordt in het „Rechtskundig Weekblad” (3 november 1956) gezegd: „Wanneer het groots, zelfs roekeloos plan werd opgevat om door de oprichting van de „Algemene Practische Rechtsverzameling” aan de Vlaamse rechtswetenschap een monument op te richten van onvergankelijke waarde, heeft hij zich onmiddellijk met jeugdige enthousiasme beijverd om dit reuzenwerk te verwezenlijken... Hij werd dan ook vanzelfsprekend aangesteld als voorzitter van de beheerraad dezer grootse onderneming. Zijn verscheiden betekent voor heel de Vlaamse rechtswereld een onherstelbaar verlies.”

Geschiedenis

Van het klassiek geworden werk van P. H. DELEHAYE, *Les Légendes hagiographiques*, verscheen een 4e uitgave, in *Subsidia hagiographica*, 18a, Brussel, Société des Bollandistes, 1956. In aanhangsel wordt door P. P. Peters de figuur van de grote geschiedkundige geschetst.

We vestigen de aandacht op de studie van R. BOUMANS, *De bewaring van hedendaagse rechterlijke archieven*. Ze verscheen in de *Handelingen van het XXXVIe Congres van de Federatie van de Kringen voor Geschiedenis en Oudheidkunde van België* (Gent, 1956, blz. 435-449). De auteur geeft de lijst van de archieven van de rechtbanken — sedert 1795 — die thans reeds berusten in de verscheidene Staatsarchieven.

De oude abdij van Elnone of de Sint-Amandsabdij is ongetwijfeld een van de meest vermaarde en invloedrijke kloosterstichtingen geweest van het graafschap Vlaanderen. Aan „*Le premier cartulaire de l'abbaye de St-Amand*” werd een studie gewijd door H. PLATELLE in „*Le Moyen Age*” (1956, t. LXII, blz. 301-329). Van dit cartularium, dat voor de economische geschiedenis van het einde van de XIe eeuw en het

begin van de XIIe eeuw rijk aan inlichtingen is, wordt een volledige inventaris gegeven.

Reeds hebben we de aandacht gevestigd op het standaardwerk van P. Hildebrand, *De Kapucijnen in de Nederlanden en het Prinsbisdom Luik* (10 vol.). Een synthesis van deze uitvoerige studie verscheen dit jaar in het frans: *Les capucins en Belgique et au Nord de la France. Synthèse historique illustré.*

Bij het verschijnen van het derde deel van de monumentale studie van P. S. Axters, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, betaamt het te wijzen op het uitzonderlijk belang van deze uitvoerige studie. Natuurlijk wordt een belangrijk deel van dit werk gewijd aan de vroomheid in het oude graafschap Vlaanderen. Het biedt ook door zijn brede bibliographie, biezonder door de opgave van de bronnen — waarvan vele onbekende — veel studiemateriaal aan voor alwie de kerkelijke geschiedenis van het graafschap wil bestuderen. Naar verluidt zou het 4^e en laatste deel van die meesterlijke studie weldra verschijnen.

Delen 9 en 11 van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* verschenen in 1956. In het 9^e deel zijn volgende hoofdstukken vooral belangrijk voor de geschiedenis van het graafschap Vlaanderen en van onze huidige provincie West-Vlaanderen. Over de vestiging van het nieuwe regime, over het Consulaat en het Keizerrijk, in verband met het Zuiden, wordt gehandeld door H. van Werveke en J. Willequet. De toestanden in België worden geschetst door R. Demoulin. Deze, samen met H. van Werveke, behandelt de Omwenteling van 1830. Ook vestigen we, wat dit 9^e deel betreft, de aandacht op de studies over de Belgische buitenlandse en binnenlandse politiek van 1831 tot 1840, en over het Culturele leven in ons land in eerste helft van de 19^e eeuw. Het 11^e deel (vroeger hebben we het verschijnen van het 10^e deel vermeld) draagt als ondertitel: „Van liberaal naar sociaal getij — 1885-1914.” Van de hand van V. Robert S.J. is het 2^e Hoofdstuk: De Arbeidersbeweging in België. Dit onderwerp wordt door de auteur in meer objectieve zin behandeld, dan het gedaan werd in de studie van J. Dhondt verschenen in het 10^e deel. Het economisch leven wordt geschetst door M. Neirynek. In een afzonderlijk hoofdstuk wordt, door L. Wils, de geschiedenis van de Vlaamse Beweging geschetst. De cultuurstromingen in ons land worden er beschreven door M. Rutten en van de hand van A. Simon is het hoofdstuk over België onder katholiek bewind. Ten slotte wijzen we nog op de geschiedenis van de onafhankelijke Congostaat (1885-1908). Ongetwijfeld

twee delen, die eer aandoen aan deze monumentale geschiedenis.

Ter gelegenheid van de 75^e verjaardag van *Dr. J. Goosenaerts*, hebben de vrienden en medewerkers van de hoofdredacteur van *Wetenschappelijke Tijdingen* een extranummer van het tijdschrift laten verschijnen. De beste medewerkers hebben er aan gehouden in dit nummer een degelijke studie te publiceren. In onze jaarlijkse Boekenschouw zullen de studies, die het domein van ons tijdschrift betreden, aangestipt worden. Graag biedt ook de redactie van het Genootschap voor Geschiedenis haar dankbare hulde aan de onvermoeibare hoofdredacteur van *Wetenschappelijke Tijdingen* aan.

Op het XXIIe Vlaams Filologencongres, gehouden te Gent (24-26 april 1957) werden verscheidene lezingen gehouden, die in betrekking staan met de geschiedenis of de folklore van Vlaanderen. We citeren : *Het Brugse Vrije als Vierde Lid van Vlaanderen* (Drs W. Prevenier); *Gentse miniaturen uit de tweede helft van de XVe eeuw* (Lic. A. De Schrijver); *Vlaamse Tapijten in Spanje* (Prof. Dr. K. Steppe); *Muziekleven te Brugge in de XVe-XVIe eeuw* (A. Reyngout-Helewaut); *Het Kattfeest te Ieper* (A. Viaene).

J. D. C.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis.

Beerlegem — Merovingisch grafveld. Sedert 1955 wordt te Beerlegem (Oost-Vlaanderen) een merovingische begraafplaats onderzocht, die reeds gedeeltelijk vernield was door de uitbating van een zandgroeve. De graven zijn Z.W.-N.O. georiënteerd en leveren over 't algemeen weinig voorwerpen op. Men vindt er urnen in gebakken aardewerk, een paar glazen bekers, ijzeren- en bronzen gespen, enkele bijlen en lanssen, verschillende halssnoeren met geglazuurde-, glazen- en barnstenen kralen, twee gouden broches, enz. Zeer belangrijk is de vondst van een grafkamer, die uit massieve eiken planken was opgebouwd, in een kuil van 4,50 m op 3,50 m. De bodem was op een diepte van 2,10 m. uitgehouwen in een voor het water ondoordringbare steenlaag, wat de buitengewone bewaringstoestand van het hout verklaart. De grafkamer moet een hoogte gehad hebben van 1,60 m; daarin was dan op twee dwarsbalkjes de eigenlijke lijkst neergezet. Zij bevatte de grafstukken van een rijke vrouw, nl. een zwarte bikonische urne, twee glazen bekers, een tinnen (of zilveren) schotel, een ijzeren mesje met gouden topbeslag, een zilveren ketting met benen hangertje, een grote bronzen sierschijf en een gouden vinger-ring met edelsteen. Op de borst lagen een honderdtal kralen

verspreid. Van het geraamte was niets overgebleven, maar het hoofdhaar was nog vrij goed bewaard. Ook werden nog hele weefselfragmenten aangetroffen, alsook plantenresten. Het grafveld van Beerlegem is vooral van belang omdat het wijst op een aanzienlijke landelijke agglomeratie; tot nog toe werden 115 graven systematisch onderzocht en er moeten er nog een heel aantal in de bodem zitten.

H. Roosens.

Snellegem. Op aandringen van Z.E.H. Noterdaeme werden de grondvesten van de romaanse kerk onderzocht. Er kon vastgesteld worden dat een romaanse driebeukige en transeptloze kerk pas later voorzien werd van een kruisbeuk met vieringstoren. Het opgravingsverslag verschijnt in de volgende aflevering van de Handelingen.

Roksem. De romaanse kerk bestond uit een éénbeukige benedenkerk, een kruisbeuk en een vlak koor; de funderingen waren meestal volledig uitgebroken. Deze kerk had een driebeukige houten kerk opgevolgd, waarvan enkel de paalgoten weergevonden werden. Was dit het kerkje dat priester Felix „in loco nuncupante Hrochashem siue Herualdolugo” gebouwd had en dat hij in 745 aan de S. Bertijnsabdij schonk?

Roksem. In een zandgroeve op de wijk de Hoge dijken werden prehistorische scherven en silex gevonden.

Oudenburg. In 1956 werd met een eerste opgravingskampagne begonnen. Een proefsleuf in het centrum van de gemeente bracht reeds romeins materiaal aan het licht. Het is de bedoeling het onderzoek dit jaar voort te zetten.

St. Eloois-Vijve. Bij de bouw van een nieuwe woonwijk werd veel romeins materiaal aangetroffen. Ook op de grenzen van Kortrijk en Kuurne.

Oosterkerke. Er werd in 1956 en 1957 gegraven achter de huidige kerk. Van de romaanse kerk werd het vlak gesloten middenkoor (met twee evenwijdige oostmuren), de kruisbeuk en het half rond noordkoor opgegraven; van de benedenkerk werd niets gevonden daar het zich onder de huidige kerk bevindt. Deze romaanse gedeelten zijn te vergelijken met de romaanse kerk te Torhout. Later werd de kerk herbouwd op het zelfde plan, overal werden de grondvesten versterkt. In de XIVe eeuw werd het koor vervangen door drie bakstenen hallekoren. Ook de samenhang van de toren en de noordbeuk (XIIe eeuw) werden onderzocht.

Harelbeke. In 1940 dynamiteerden de Engelsen de romaanse kerktoren van Harelbeke; in 1943 werden er o. l. v. pater

Meersseman opgravingen gedaan. Het verslag werd nog niet gepubliceerd. In het voorjaar werd de Rijksdienst er van verwittigd dat het stadsbestuur een gedeelte van het kerkhof (waar de benedenkerk gestaan had) zou afvoeren; er werd besloten een nieuw onderzoek in te stellen, en dit volgens de methoden die pas sinds enkele jaren ook in België toegepast worden. Van de langs- en kettingmuren van de romaanse beuken werden enkele zeldzame overblijfselen gevonden; de westmuur was gans verdwenen. Het halfronde zuidkoor werd ditmaal tot op het zand uitgegraven; beuk, kruisbeuk, toren en zijkoren behoren tot één bouwperiode. Het gedeelte van de krypte, dat nog toegankelijk is, werd eveneens onderzocht en nauwkeurig opgemeten; er konden twee bouwperiodes vastgesteld worden.

In twee bijdragen, in 1956 verschenen, had Kan. J. Coenen de stelling verdedigd dat Hubrecht van Eyck niet de broeder van Jan en Lambrecht geweest is, maar hun vader. In een artikel: De „Kinderen te Meester Ubrechts” (*Wetenschappelijke Tijdingen*, XVII, 1957, 237-242) bewijst Prof. Dr. J. Duverger dat in de post van de Gentse stadsrekening van 1425-'6 „Item ghegheven in hoofscheden den kinderen te meester Ubrechts” het woord „kinderen” betekent „gezellen en leerknappen”. Ten andere, in mei 1425 woonde Jan van Eyck te Brugge, en verhuisde op 2 augustus tijdelijk naar Rijsel. De geleerde schrijver besluit, en o.i. terecht, dat Hubrecht wel de broeder van Jan en Lambrecht was.

L. D.

In het stadsmuseum te Brugge. Het Brugs stadsbestuur was in het begin van 1955, op initiatief van Dr. A. Janssens de Bisthoven, overgegaan tot het inrichten van een paar voordrachten in het Museum voor Schone Kunsten.

Dr. W. Vanbeselaere, hoofdconservator van het Koninklijk Museum te Antwerpen sprak op 27 februari over James Ensor en dr. J. Desneux, op 20 maart, over „Jean Van Eyck Portraitiste”. De bijval van deze lezingen bij het Brugse publiek, heeft er toe aangezet in de winter 1955-1956 een reeks van vier voordrachten in te richten. De belangstelling was nog groter dan het jaar tevoren.

De conservator van het Prentencabinet op het Rijksmuseum te Amsterdam, dr. K.G. Boon handelde op 18 december 1956 over Hugo van der Goes. De erehoofdconservator van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, dr. L. Van Puyvelde, sprak op 15 januari 1956 over Van Eyck. Professor dr. H.K. Bouchery hield, op 26 februari, een voordracht over Hans Memling. Prof. dr. E. I. Strubbe besloot de

reeks op 18 maart, met een spreekbeurt over Gerard David, onder de titel : Rond David's Oordeel van Cambyses.

In 1957 kwamen volgende sprekers aan de beurt : dr. ir. R. A. d'Hulst, adjunct-conservator van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, op 20 januari, over P. P. Rubens; dr. A. Van Schendel, directeur aan het Rijksmuseum te Amsterdam, op 10 februari, over Rembrandt, en zeeereerwaarde heer Kanunnik J. Dochy, lid van de Museumcommissie te Brugge, op 10 maart, over Het Lam Gods.

Wij aarzelen niet het stadsbestuur met het behaalde succes geluk te wensen. Het Groeningemuseum is ongetwijfeld de geschikte plaats om dergelijke voordrachten te houden, mede omdat de Bruggelingen op die wijze de weg naar de meesterwerken der schilderkunst beter leren bewandelen. Misschien mogen wij doen opmerken dat de talrijke opkomst een aanpassing van het museum noodzakelijk zal maken. Een geringe verbouwing zou volstaan om in de toekomst aan iedere toehoorder een behoorlijke plaats te verzekeren..

Memlings Maria Boodschap gerestaureerd.

Zoals men weet gaf de regering, op 8 September 1952, in bruikleen aan de Stad Brugge, de twee luiken met de *Maria-Boodschap*, van de vroegere verzameling E. Renders. Deze luiken werden in 1947 door de Belgische Staat in Duitsland herwonnen, uit de collectie van de rijksmaarschalk Hermann Goering. Voorheen en nl. in 1939, behoorden deze panelen aan Mrs. L.B. Todd, te Chobham, Surrey, die ze naamloos uitleende voor de Memlingtentoonstelling (catalogus nr. 22, plaat 28).

De luiken werden in 1955 door restaurator A. Philippot, onder controle van Dr. P. Coremans, directeur van het Centraal Laboratorium der Belgische Musea, gereinigd en hersteld, op kosten van de Stad Brugge. Voornamelijk werden beschadigingen gerestaureerd die voorkwamen in de mantel van O.L. Vrouw, onderaan rechts; in de amict van de Engel, beneden links en bij het middel, eveneens aan de linkerkant. Na de herstelling werden de neogotische omlijstingen, door E. Renders aangebracht, vervangen door meer eenvoudige kaders.

De prachtige grisailles, met in natuurlijke kleuren gehoopte vleespartijen, haar, bloemenvaas en boek, behoorden oorspronkelijk tot het altaarstuk met *De Kalvarieberg* waarvan het middenpaneel te Vicenza in het Museo Civico wordt bewaard, terwijl de vleugels te New York aan The Pierpont Morgan Library toebehoren nrs. 97-98. De hersamenstelling

in plaat, met bondige bespreking, verscheen in *Pantheon, Monatschrift für Freunde und Sammler der Kunst*, XXVI, München, 1940, 249, onder de titel: *Ein Neuer Memling* (door F. W.)

In feite meten de Brugse panelen $83,2 \times 26,5$ cm. en de luiken van The Pierpont Morgan Library $83,3 \times 26,7$ cm. Het boven elkaar plaatsen van Röntgenopnamen van de Brugse en van de New-Yorkse luiken bewijzen dat de vier panelen oorspronkelijk samen twee deuren van een drieluik uitmaakten. (Röntgenopnamen *A.C.L.* Brussel en *Rosen*, Baltimore, vriendelijk geleend door het Centraal Laboratorium der Belgische Musea). De deuren werden in de dikte van het hout doorgezaagd. Aan de hand van vermelde documenten blijkt het dat het paneel met de schenkster vergezeld van Ste Anna overeenkomt met de Engel van de Boodschap, en het paneel met de begiftiger bijgestaan door de H. Willem, samengaat met de O.L. Vrouwfiguur.

Dat de luiken van The Pierpont Morgan Library wel behoren tot het altaarstuk van Vicenza is bewezen door het bestaan van het volledig tafereel in een kopie op doek, bewaard te Venetië (Galleria dell'Academia, nr. 189; cf. M. J. Friedländer, *Altniederländische Malerei*, VI, Berlijn, 1928, 115).

A. J. de B.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in-8°, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in-8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. . . . 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in-8°, 463 + 1290 blz. . . 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8° 136 blz. 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge